

**ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ,
УПРАВЛІННЯ, ПРАВА ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ
ВІДНОСИН**

Освітньо-професійна програма Економіка
підприємства Спеціальність 051 Економіка
Ступінь вищої освіти Магістр

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ Петро МАКАРЕНКО

«05» грудня 2023 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: **«Організаційно-економічні напрями підвищення
ефективності виробництва технічних культур у
підприємстві»**

виконала здобувачка вищої освіти заочної форми навчання
Сімоненко Оксана Іванівна

Керівник кваліфікаційної роботи,
к.е.н., доцент

Олександр КАЛІНІЧЕНКО

Полтава – 2023 року

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вирощування технічних культур є важливою стратегічною складовою економічного розвитку держави. За останні десять років стабільний рівень посівних площ технічних культур на аграрних підприємствах, що обумовлено їх вигідністю порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами. У 2021 р. випуск культур технічних у фактичних цінах становить 29,4 % випуску сільськогосподарської продукції, 35,7 % випуску продукції рослинництва. Тобто третина виробленої продукції сільського господарства припадає на технічну продукцію. Серед технічних культур ключовими лишаються насіння соняшнику (24,8 %), ріпак (4,3 %) та соя (4,9 %), тоді як частка буряку цукрового у структурі випуску продукції рослинництва не перевищує 1,1 %, тютюн – 0,1 %. Україна є лідером у виробництві насіння соняшника у світі. Слід відмітити, що саме суттєве зростання на 54,3 % експорту олійних рослин відбулося саме у 2022 р. під час війни, тобто дана група культур є основою надходження валютної виручки в національну економіку. Тому актуальним стає питання забезпечення промисловості сировини для виробництва олії, яка буде спрямовуватися на внутрішні ринки та на експорт, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва технічних культур та забезпечує їм значуще місце в економіці сільськогосподарських підприємств.

Дослідженнями окремих аспектів оцінки економічної ефективності виробництва технічних культур знайшло відображення в багатьох наукових працях вітчизняних авторів, серед яких В. Адрійчук, Н. Бондаренка, О. Дяченко, О. Зайцев, П. Гайдуцький, Л. Ільків, Л. Манько, Т. Мірзоева, Т. Олійник, А. Побережна, В. Путовойт, П. Саблук, В. Федоряк, О. Шпичак та інші.

Надзвичайної актуальності набуває пошук таких організаційно-економічних напрямів, які б забезпечили підвищення ефективності виробництва технічних культур у сільськогосподарських підприємствах.

Зв'язок роботи з науковими темами. Кваліфікаційна робота виконана

відповідно до плану науково-дослідних тем кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Полтавського державного аграрного університету: «Розробити теоретико-методологічні, науково-методичні і практичні засади розвитку виробничо-господарської, фінансово-економічної і соціальної діяльності та процесів ресурсо-енергозбереження і управління (менеджменту) підприємств з виробництва і переробки аграрної продукції в умовах ринку» (номер державної реєстрації 0117U003097). Та теми кафедри: «Розвиток агропродовольчої сфери в національному та геоekonomічному просторі (№ ДР 0122U201799), дата реєстрації 24.12.2022 р.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є оцінка рівня економічної ефективності виробництва технічних культур у підприємстві та обґрунтування організаційно-економічних напрямів її підвищення. Для її досягнення в роботі були визначені та реалізовані такі наукові завдання:

- визначити значення та організацію виробництва технічних культур у підприємствах України;
- обґрунтувати чинники та методичні підходи до оцінки економічної ефективності виробництва технічних культур;
- провести оцінку рівня виробництва технічних культур у підприємстві;
- визначити чинники, що впливають на ефективність виробництва технічних культур;
- обґрунтувати організаційно-економічні напрями підвищення ефективності виробництва технічних культур у підприємстві.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення економічної ефективності виробництва технічних культур у сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні положення і закономірності, пов'язані з оцінкою та забезпеченням ефективності виробництва технічних культур.

Методи дослідження. Методологічною основою досліджень виступав діалектичний метод, що забезпечує вивчення явищ, фактів в їх тісному взаємозв'язку і постійному розвитку. При вирішенні поставлених завдань на різних етапах роботи застосовувались також специфічні методи та прийоми

дослідження: абстрактно-логічний – при теоретичних узагальненнях, формулюванні висновків, рекомендацій; економіко-статистичний – при вивченні масових явищ, процесів, фактів і виявлення тенденцій їх розвитку; монографічний – при всебічному і глибокому вивченні рівня ефективності діяльності підприємства; балансовий, графічний, економіко-математичні методи, оптимізаційні прийоми та інші.

Інформаційна база. Джерелами інформації виступали: законодавчі та інструктивні матеріали з питань розвитку агропромислового виробництва, інформаційно-аналітичні збірники Держкомстату України, бухгалтерська документація підприємства Полтавського району, дані первинного обліку, власні спостереження, а також довідково-інформаційні та спеціальні літературні джерела з досліджуваної проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні науково-теоретичних і прикладних засад підвищення ефективності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Наукову новизну складають наступні положення:

набули подальшого розвитку:

- узагальнення чинників, які впливають на ефективність виробництва технічних культур у сільськогосподарських підприємствах;
- організаційно-економічний механізм організації виробництва технічних культур у підприємствах;
- систематизація методів оцінки ефективності виробництва і реалізації технічних культур;
- організаційно-економічні напрями підвищення ефективності виробництва технічних культур у підприємстві.

Практичне значення одержаних результатів. Обґрунтовані у кваліфікаційній роботі пропозиції щодо впровадження організаційно-економічних напрямів підвищення ефективності виробництва та реалізації технічних культур дозволяє підвищити прибутковість галузі рослинництва.

Апробація результатів досліджень. Основні результати досліджень та їх практичне застосування обговорювалися на VIII Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням

господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (м. Полтава, ПДАУ, 23 листопада 2023 р.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано наукові тези: «Місце і роль технічних культур в національній економіці».

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Кваліфікаційну роботу викладено на 81 сторінці друкованого тексту. Робота містить 34 таблиць, 12 рисунків, 2 додатки. Список використаних джерел налічує 64 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР

1.1. Значення та організація виробництва технічних культур у підприємствах України

Технічні культури мають важливе господарське значення, оскільки вони використовуються не тільки в харчовій промисловості, але і в промисловості для виробництва різних технічних матеріалів та сировини для різноманітних галузей. Ось деякі аспекти господарського значення технічних культур:

Виробництво волокон та тканин: деякі технічні культури, такі як бавовник, льон, конопля, слугують важливим джерелом волокон для виробництва текстилю та одягу.

Біопалива: деякі технічні культури, наприклад, соняшник і ріпак, використовуються для виробництва рослинних олій, які можуть бути використані для виробництва біодизелю та іншого біопалива.

Виробництво паперу: деревина з лісових технічних культур використовується в паперовій промисловості для виробництва паперу та картону.

Промислові олії та жири: деякі технічні культури, наприклад, соя, соняшник і ріпак, використовуються для виробництва рослинних олій, які застосовуються в харчовій промисловості та промисловості загалом.

Виробництво біопластику: деякі технічні культури можуть бути використані для виробництва біопластику, що сприяє зменшенню використання пластмас та зменшенню впливу на навколишнє середовище.

Лікувальні та косметичні продукти: олії та екстракти з технічних культур можуть бути використані у виробництві лікувальних та косметичних продуктів.

Господарське значення технічних культур полягає в їхньому різноманітті застосувань у різних галузях економіки, включаючи текстильну, харчову, хімічну та будівельну промисловості.

Технічні культури в Україні займають досить важливе місце як у економіці сільського господарства, так і національній економіці в цілому. У 2021 р. випуск культур технічних у фактичних цінах становить 393081 млн. грн або 29,4 % випуску сільськогосподарської продукції, 35,7 % випуску продукції рослинництва [47, с. 45; 48, с. 29]. Тобто третина виробленої продукції сільського господарства припадає на технічну продукцію. Серед технічних культур ключовими лишаються насіння соняшнику (24,8 %), ріпак (4,3 %) та соя (4,9 %), тоді як частка буряку цукрового у структурі випуску продукції рослинництва не перевищує 1,1 %, тютюн – 0,1 % [48, с. 29]

Таблиця 1.1

**Динаміка експорту насіння і плоди олійних рослин в Україні,
тис. дол. США**

Роки	Експорт, тис. дол. США	Частка у структурі експорту, %	Абсолютний приріст		Темп приросту, %	
			базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий
2018	1954149,8	4,1	-	-	-	-
2019	2563242,3	5,1	609092,5	609092,5	31,2	31,2
2020	1842430,9	3,7	-111718,9	-720811,4	-5,7	-28,1
2021	2435156,5	3,6	481006,7	592725,6	24,6	32,2
2022	3757692,3	8,5	1803542,5	1322535,8	92,3	54,3

Джерело: розраховано автором за даними [53]

У 2022 р. порівняно з 2018 р. сума експорту насіння і плодів олійних рослин в Україні збільшився на 1803,5 млн. дол. США або на 92,3 % і становить 3757,7 млн. дол. США або 8,5 % суми загального експорту товарів. Слід відмітити, що саме суттєве зростання на 54,3 % експорту олійних рослин відбулося саме у 2022 р. під час війни.

Експорт олійних культур з України у 2022 р. змінився через кілька факторів. За початком війни 95 % зернових та олійних культур експортовано через чорноморські порти. З лютого по серпень 2022 р. через протест агропродукція експортувалася через дунайські порти, залізницю та автомобільні шляхи до/через країни ЄС через високі витрати на транспортування та перевалку. Це призвело до ускладнення логістики та збільшення витрат на паливо, добрива та засоби захисту рослин. Додатково,

девальвація національної валюти зменшила витрати на деякі складові собівартості виробництва, але збільшила ціни на ресурси, такі як паливо, добрива та засоби захисту рослин [10].

Наразі, експорт олійних культур скоротився до 12 % порівняно з 16 % у 2022 р. [54]. Також за 11 місяців сезону-2022/23 Україна експортувала 5,2 млн. т соняшникової олії, що становить близько 40 % від усього світового експорту [42].

Нарощенню експортного потенціалу сприяє збільшення виробничих потужностей України (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Динаміка посівної площі технічних культур у сільськогосподарських підприємствах України, 2018 – 2022 рр., тис. га

Технічні культури	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+, -)	відносне відхилення, %
Культури технічні	7954,0	7806,2	7904,7	7920,9	7302,9	-651,1	-8,2
Культури олійні	7686,7	7588,1	7689,9	7688,4	7118,4	-568,3	-7,4
з них:							
соя	1541,9	1427,0	1167,1	1127,4	1384,9	-157,0	-10,2
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	1027,7	1267,3	1112,8	992,4	1178,2	150,5	14,6
ріпак озимий	960,3	1237,9	1082,3	961,5	1154,3	194,0	20,2
кольза (ріпак ярий)	67,4	29,4	30,5	30,9	23,9	-43,5	-64,5
соняшник	5019,3	4824,3	5358,9	5516,9	4501,3	-518,0	-10,3
Буряк цукровий фабричний	258,2	206,0	205,1	212,9	172,0	-86,2	-33,4

Джерело: розраховано автором за даними [41]

Слід відмітити, що за досліджуваний період посівна площа культур технічних зменшилася на 651,1 тис. га або 8,2 % і становить 7302,9 тис. га, що відбулося переважно за рахунок зменшення посівної площі олійних культур на 568,3 тис. га або 7,4 %. Найбільше зменшення у посівах олійних культур демонструє кольза (ріпак ярий) на 64,5 % до 23,9 %, соняшник – на 10,3 % до 4501,3 тис. га та соя – на 10,2 % до 1154,3 %. Суттєве зменшення посівної площі соняшника на 10,3 % свідчить про можливий вплив економічних чинників або невігідних умов вирощування цієї культури. У той же час у

2022 р. порівняно з 2018 р. площа посіву ріпаку озимого збільшилася на 194 тис. га або 20,2 %.

Протягом аналізованого періоду посівні площі буряку цукрового фабричного мали чітко виражену негативну тенденцію, зменшення склало 33,4 %, а площа дорівнює 172 тис. га, що негативно впливає на галузь цукровиробництва.

Загальний тренд вказує на зменшення посівної площі технічних культур в Україні, зокрема культури олійних. Причини цього зменшення можуть бути різноманітними, включаючи економічні та кліматичні фактори, ринкові умови, витрати на вирощування та інші фактори.

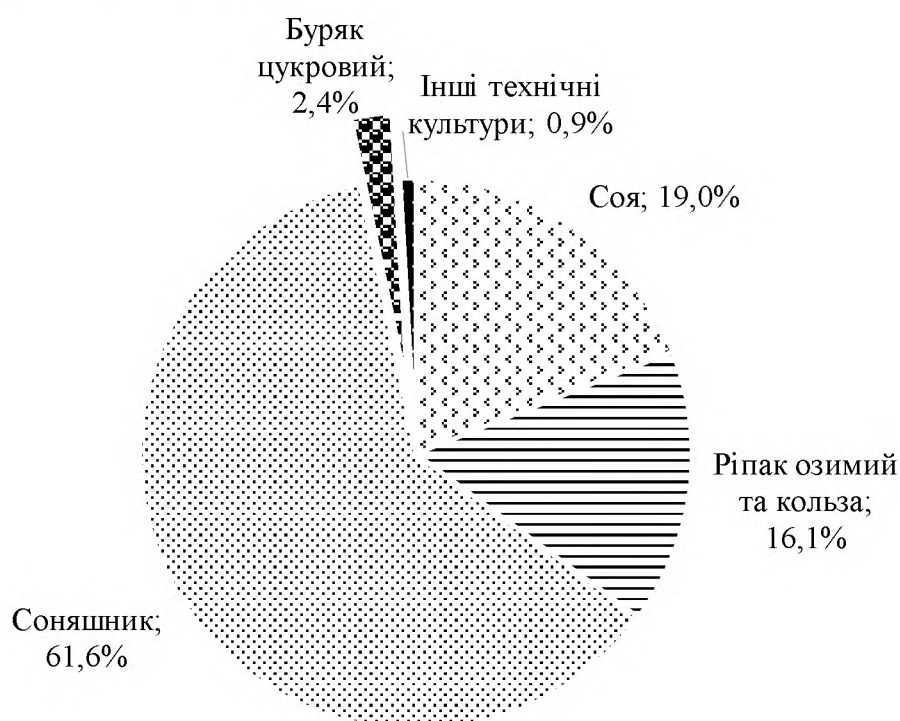

Рис. 1.2. Структура посівної площі технічних культур у сільськогосподарських підприємствах України, %

Джерело: побудовано автором за даними [41]

У структурі посівної площі чільне місце належить соняшнику – 61,6 %, на другому місці соя – 19,0 %, потім ріпаку озимий та коль – 16,1 %, однак слід зазначити, що ріпак озимий складає 98,0 % посівів ріпаку та кользи, частка буряку цукрового фабричного знаходиться на рівні 2,4 %.

Групування підприємств за розмірами зібраної площі соняшнику показує, що 72,5 % підприємств мають посівну площу до 200 га, однак на них припадає

лише 15 % валового збору соняшнику. Тобто велика частка підприємств що займаються вирощуванням соняшнику є фермерськими господарствами.

Таблиця 1.3

**Групування підприємств за розмірами зібраної площі
соняшнику у 2022 році**

	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність, ц з 1 га площі зібраної
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	18182	100,0	9988,8	100,0	22,4
з них з площею, га					
до 100,00	10546	58,0	733,0	7,3	18,2
100,01-200,00	2631	14,5	762,4	7,7	19,9
200,01-500,00	2842	15,6	1901,8	19,0	20,9
500,01-1000,00	1262	7,0	1866,8	18,7	21,2
1000,01-2000,00	607	3,3	1836,6	18,4	22,3
2000,01-3000,00	153	0,8	938,1	9,4	25,4
більше 3000,00	141	0,8	1950,1	19,5	27,6

Джерело: розраховано автором за даними [53, с. 54]

При цьому найбільші валові збори – 37,1 % забезпечують підприємства з зібраною площею соняшнику від 500 до 2000 га, а також підприємства з площею більше 3000 га, частка яких не перевищує 0,8 % у загальній кількості, однак їх обсяг виробництва складає 19,5 % загального обсягу. Урожайність демонструє чітку залежність з розміром зібраної площі, зокрема при збільшенні зібраної площі збільшується урожайність. Так, у підприємствах з площею соняшнику до 100 га урожайність знаходиться на рівні 18,2 ц/га, а з площею більше 3000 га збільшується на 9,4 ц/га або 51,6 %. Що може пояснюватися ефектом масштабу, більш оптимальним використанням наявних ресурсів, можливостями дотримання сівозмін за значного земельного банку, а також більшим рівнем фінансового та матеріально-технічного забезпечення великих підприємств.

Групування підприємств за розмірами посівної площі сої показує дещо інші результати порівняно з соняшником (табл. 1.4).

Групування підприємств за розмірами зібраної площі сої у 2022 році

Показники	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність, ц з 1 га площі зібраної
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	8677	100,0	3129,2	100,0	23,1
з них з площею, га					
до 100,00	6310	72,7	403,2	12,9	19,5
100,01-200,00	1093	12,6	336,3	10,7	21,4
200,01-500,00	797	9,2	549,2	17,5	22,2
500,01-1000,00	238	2,7	402,2	12,9	24,1
1000,01-2000,00	139	1,6	485,2	15,5	25,2
більше 2000,00	100	1,2	953,1	30,5	24,9

Джерело: розраховано автором за даними [41]

Так, виробництво сої досить рівномірно розподілене між різними групами підприємств: до 100 га посіву – 12,9 %, 100-200 га – 10,7 %, 200-500 га – 17,5 %, 500-1000 га – 12,9 %, 1000-2000 га – 15,5 %, однак найвища частка виробництва сої припадає на підприємства з посівною площею більше 2000 га (1,2 % загальної кількості) – 30,5 %. Традиційно, найбільша частка підприємств (85,3 %) припадає на малі підприємства до 200 га, рівень урожайності в них найнижчий і коливається від 19,5 до 21,4 ц/га. Найвищий рівень урожайності – 25,2 ц/га, спостерігається у підприємств з посівною площею від 1000 до 2000 га.

Таблиця 1.5

Групування підприємств за розмірами зібраної площі ріпаку озимого та кользи (ріпак ярий) у 2022 році

Показники	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність, ц з 1 га площі зібраної
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу	
Підприємства	5178	100,0	3301,2	100,0	28,7
з них з площею, га					
до 100,00	2467	47,6	301,4	9,1	25,8
100,01-200,00	1111	21,5	455,5	13,8	27,7
200,01-500,00	1084	20,9	985,4	29,9	28,7
500,01-1000,00	346	6,7	691,1	20,9	29,3
більше 1000,00	170	3,3	867,8	26,3	30,2

Джерело: розраховано автором за даними [41]

Групування підприємств за розмірами зібраної площі озимого ріпаку та кользи свідчить, що 47,6 % підприємств мають площу до 100 га, 42,4 % – 100-500 га і лише 3,3 % підприємств більше 1000 га. Відповідно 26,3 % валового збору припадає на підприємства з зібраною площею більше 1000 га, а 50,8 % обсягу виробництва на підприємства з площею від 200 до 1000 га.

Урожайність є ключовим показником ефективності виробництва в аграрному секторі. Вона визначає відношення між врожаєм і посівною площею чи кількістю тварин, що дозволяє оцінити продуктивність та результативність виробництва (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Динаміка урожайності культур у сільськогосподарських підприємствах України, 2018 – 2022 рр., ц/га

Технічні культури	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+, -)	відносне відхилення, %
Культури олійні	24,7	25,9	21,5	26,2	23,4	-1,3	-5,3
з них:							
соя	26,4	23,3	21,3	27,5	23,1	-3,3	-12,5
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	26,5	25,7	23,0	29,3	28,7	2,2	8,3
ріпак озимий	27,1	25,8	23,1	29,5	28,8	1,7	6,3
кольза (ріпак ярий)	18,1	21,3	21,3	24,4	27,4	9,3	51,4
соняшник	24,1	27,0	21,4	25,6	22,4	-1,7	-7,1
Буряк цукровий фабричний	518,8	470,3	421,0	486,6	553,6	34,8	6,7

Джерело: розраховано автором за даними [40]

Проведені розрахунки показують, що за 2018 – 2022 рр. урожайність культур олійних зменшилася на 1,3 ц/га або 5,3 %, що відбулося в основному за рахунок зменшення урожайності соняшнику на 1,7 ц/га або 7,1 % та зниження урожайності сої – на 3,3 ц/га (12,5 %). У той же час урожайність ріпаку озимого та кользи збільшилася на 2,2 ц/га (8,3 %), у тому числі ріпаку озимого – на 1,7 ц/га (6,3 %), кользи – на 9,3 ц/га (51,4 %).

За аналізований період урожайність буряку цукрового фабричного збільшилася на 34,8 ц/га або 6,7 % і знаходилася на найвищому рівні за весь період 553,6 ц/га.

Динаміка валового збору технічних культур у сільськогосподарських підприємствах України, 2018 – 2022 рр., тис. ц

Технічні культури	Роки					2022 р. у % до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Культури олійні	190745,4	197292,7	165654,7	203181,7	164631,5	86,3	81,0
з них:							
соя	41020,8	33384,0	25112,4	31304,0	31291,5	76,3	100,0
ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	27208,8	32478,5	25297,5	29073,7	33012,4	121,3	113,5
ріпак озимий	25991,5	31863,5	24659,6	28288,9	32350,1	124,5	114,4
кольза (ріпак ярий)	1217,3	615,0	637,9	784,8	662,3	54,4	84,4
соняшник	121935,8	130886,5	114929,4	142139,6	99887,7	81,9	70,3
Буряк цукровий фабричний	133166,3	96583,1	86271,3	103537,0	95079,3	71,4	91,8

Джерело: розраховано автором за даними [40]

Валовий збір олійних культур у 2022 р. порівняно з 2018 р. зменшився на 13,7 %, а порівняно з 2021 р. – на 19,0 % і становить 164631,5 тис. ц. У структурі валового збору олійних культур 60,7 % припадає на соняшник, 19,0 % – на сою і 20,1 % – на ріпак озимий та кользу. За аналізований період обсяг виробництва соняшнику зменшився на 18,1 %, сої – на 23,7 %, тоді як виробництво ріпаку озимого та кользи збільшилося на 21,3 % за рахунок збільшення виробництва саме ріпаку озимого, на який припадає 19,7 % валового збору олійних культур.

У 2022 р. порівняно з 2018 р. виробництво буряку цукрового фабричного зменшилося на 28,6 %, що обумовлено скороченням посівної площі.

За досліджуваний період валова продукція технічних культур у постійних цінах зменшилася на 30179,7 млн. грн або 15,8 % і становить 160400,4 млн. грн. (рис. 1.3). Питома вага технічних культур у структурі продукції галузі рослинництва у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшилася на 2,4 % до 38,4 %, однак у структурі продукції сільського господарства зменшилася на 5,9 % до 22,5 %.

Таким чином, у структурі сільського господарства відбулися структурні зрушення не на користь виробництва технічних культур.

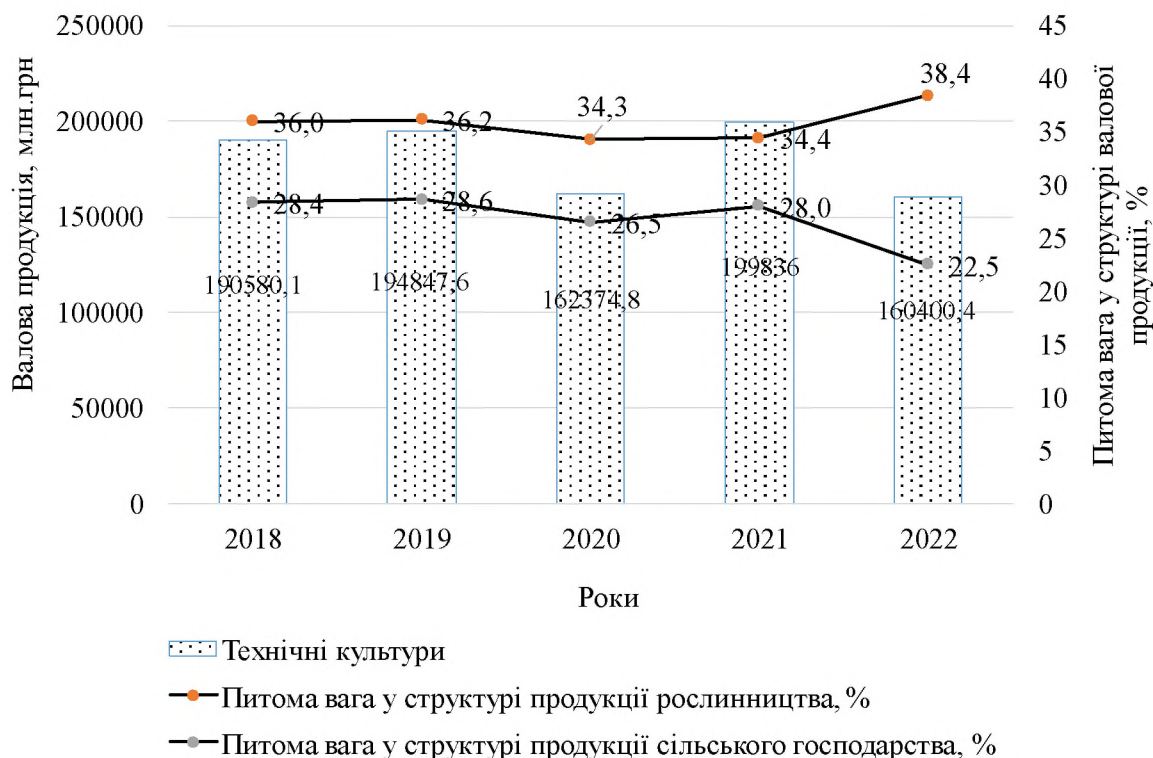

Рис. 1.3. Динаміка валової продукції технічних культур у сільськогосподарських підприємствах України, 2018 – 2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [46; 4648]

Ціна є важливим чинником формування кінцевих фінансових результатів сільськогосподарського підприємства та рівня ефективності виробництва.

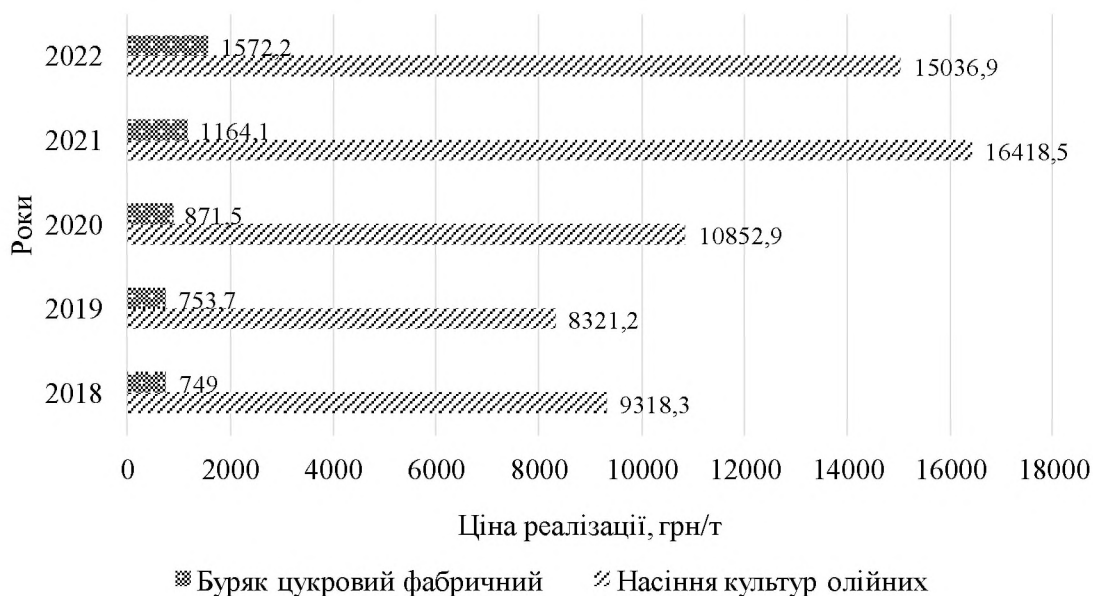

Рис. 1.4. Динаміка середніх цін реалізації технічних культур в Україні, 2018 – 2022 рр., грн/ц

Джерело: побудовано автором за даними [44]

Як свідчать дані рис. 1.4, за досліджуваний період спостерігається стійка тенденція до підвищення середніх цін реалізації технічних культур. Так, ціна середня ціна реалізації збільшилася на 61,4 %, однак порівняно з 2021 р. зменшилася на 8,4 % і становить 15036,9 грн/т. Ціна реалізації буряку цукрового фабричного за 2018 – 2022 рр. зросла у 2,1 рази до 1572,2 грн/ц.

1.2. Чинники та методичні підходи до оцінки ефективності виробництва технічних культур

Економіка технічних культур включає в себе різні аспекти, такі як ефективність виробництва та реалізації, фактори економічної ефективності та організація виробництва. Згідно з дослідженнями, основні шляхи підвищення ефективності виробництва та реалізації технічних культур включають підвищення якості та зменшення витрат на всіх стадіях виробництва.

До факторів ефективності виробництва також відносять зміни технології та технічного рівня виробництва, управління, мотивація, організація виробництва та праці, обсяги та структура виробництва, платоспроможний попит, інфляцію, відсоткові ставки, обмінний курс національної валюти, динаміку цін, урядові видатки і дефіцит державного бюджету.

Також, раціональна структура посівних площ забезпечує виробництво необхідної кількості технічних культур в необхідному асортименті.

Організаційно-економічні вимоги полягають у правильному розв'язанні питань щодо розмірів і структури посівних площ, обсягу виробництва і собівартості продукції, розміщення сівозмін на території господарства.

Ефективність виробництва технічних культур залежить від ряду чинників, які включають агротехнічні, економічні, технологічні та інші аспекти. Нижче наведено деякі ключові чинники, які можуть впливати на ефективність виробництва технічних культур:

1) агрокліматичні умови: погодні умови, клімат та агрокліматичні фактори можуть впливати на ріст, розвиток та врожайність технічних культур;

2) вибір сортів і гібридів: вибір сортів та гібридів, які відповідають конкретним агрокліматичним умовам та мають високий потенціал урожайності;

3) агротехнічні заходи: використання оптимальних агротехнічних методів, таких як планування посіву, обробіток ґрунту, внесення добрив, охорона рослин від хвороб і шкідників;

4) використання сучасних технологій: впровадження інноваційних технологій у вирощування, таких як сівозміна, системи зрошення, точне землеробство та автоматизовані процеси;

5) використання добрив: оптимальне використання добрив для забезпечення рослин поживними речовинами та забезпечення високого врожаю;

6) охорона рослин: ефективна охорона рослин від хвороб, шкідників та бур'янів;

7) економічні аспекти: оцінка економічної ефективності вирощування технічних культур, врахування витрат та очікуваних доходів;

8) ринкові умови: знання ринкових умов та вимог споживачів, адаптація виробництва до ринкових тенденцій;

9) технічна інфраструктура: наявність сучасної технічної інфраструктури для вирощування, збирання та обробки технічних культур;

10) організаційні аспекти: ефективне управління виробництвом, вирішення проблем логістики та координація робіт.

Взаємодія цих чинників визначає успішність вирощування технічних культур та досягнення максимальної ефективності виробництва.

Проблема підвищення економічної ефективності агропромислового виробництва – визначальний фактор економічного і соціального розвитку суспільства на сучасному етапі розвитку економіки України.

В загальному ефективність – це відношення результату (ефекту) до витрат, які були затрачені на його отримання. Термін «ефект» в широкому розумінні означає результат будь-якого процесу. Тому і ефект і результат можна розглядати як синоніми. Однак, як відмічають окремі автори, у деяких випадках ці терміни розмежовують. При цьому під умовним поняттям

економічний результат мають на увазі загальний результат (зокрема, виручка, дохід), а під поняттям економічний ефект – чистий результат (зокрема, прибуток).

Рис. 1.5. Організаційно-економічний механізм організації виробництва технічних культур у підприємствах

Джерело: узагальнено автором за [13; 28]

Що стосується категорії «ефективність», то вона на відмінну від «ефекту» є значно ширшим поняттям і враховує не лише отриманий результат, але й витрати, які були затрачені на його отримання. Разом з цим, при визначенні ефективності потрібно приймати до уваги умови в яких був досягнутий даний результат і як це вплине в подальшому на діяльність підприємства. Якщо, наприклад, підприємство для розширення своєї діяльності вирішило придбати нове устаткування, внаслідок чого воно збільшило свій прибуток і понесло мінімальні витрати на отримання бажаного результату. То можна було б сказати, що така зміна на підприємстві є ефективною, оскільки в даному

випадку виконується співвідношення результату та понесених витрат. Визначення єдиних умов, що мають місце при оцінці ефективності, не можливо. Тому що проведення кожного господарського заходу має свої індивідуальні особливості, а тому й додаткові умови ефективності будуть різні.

Ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. Ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона показує не сам результат, а те якою ціною він був досягнутий. Тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик (параметрів) – результату і витрат. Це, втім не виключає використання і абсолютних значень вихідних параметрів.

Як зазначалось вище, термін «ефективність» використовується в різних сферах діяльності. З огляду на це є вирізнення за окремими ознаками відповідних видів ефективності, кожний з яких має свої особливості. У науковій літературі в основному мають місце економічна, соціальна і екологічна ефективність. Економічна ефективність – зниження матеріаломісткості, фондомісткості, трудомісткості продукції, зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції тощо. Соціальна ефективність – збільшення кількості нових робочих місць, рівня зайнятості людей, поліпшення умов праці, скорочення тривалості робочого тижня тощо. Екологічна ефективність – відносини людини з навколишнім середовищем. Більш детальніше розглянемо економічну ефективність.

Економічна ефективність – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку).

Поділяючи погляди провідних вчених до визначення економічної ефективності, пропонуємо своє бачення цієї категорії. Економічна ефективність – це максимальна вигода, яку можна отримати при мінімальних затратах в процесі економічної діяльності з урахуванням додаткових умов, які мають

місце в момент визначення ефективності відповідного господарського заходу. Під господарськими заходами мається на увазі введення нових видів продукції, укладення договорів з постачальниками, покупцями, придбання або модернізація нової техніки, збільшення виробництва продукції тощо.

Як економічна категорія, економічна ефективність дуже тісно пов'язана з необхідністю дедалі повнішого задоволення матеріальних і культурних потреб населення нашої країни. Тому, підвищення ефективності суспільного виробництва характеризується збільшенням обсягів сукупного продукту та національного доходу з подальшим задоволенням потреб виробників галузей, а також суспільства в цілому при найменших сукупних витратах на одиницю продукції.

Сільське господарство має свої відмінності. Так, наприклад, в сукупності факторів досягнення високоефективного господарювання особливе місце відводиться землі – головному засобу виробництва. Отже, оцінка корисного ефекту в сільськогосподарському виробництві, а саме в рослинництві завжди стосується і співвідноситься до земельної площі, а в тваринництві – до продуктивності худоби.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва означає одержання максимальної кількості продукції з 1 га земельної площі, від однієї голови худоби при найменших затратах коштів на виробництво одиниці продукції. Також в ефективності сільського господарства відображається якість продукції, а також здатність її задовольняти певні потреби споживача. Але при цьому для підвищення якості сільськогосподарської продукції потрібні додаткові затрати живої і уречевленої праці.

Сільське господарство має великий економічний потенціал, насамперед значний обсяг діючих виробничих засобів. Тому поліпшення їх використання є одним з найважливіших завдань, вирішення якого сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Рівень ефективності, що виражається відношенням маси вироблених продуктів до трудових затрат об'єктивно спрямовується до свого максимуму, оскільки рівень здібностей працівників зростає, а умови сільськогосподарського виробництва під впливом

науково-технічного прогресу постійно вдосконалюються.

Підвищення економічної ефективності забезпечує зростання доходів господарств, що є основою розширення і вдосконалення виробництва, підвищення оплати праці, та поліпшення побутових і культурних умов працівників галузі.

Для оцінки економічної ефективності виробництва та її виміру застосовують критерій, який зумовлюється дією економічних законів і характеризує ефективність з якісного боку. В науковому розумінні критерій – це властивість і якість ефективності, що відображує найістотнішу його суть і є основним принципом оцінки.

Для досягнення максимального збільшення виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції потрібно визначити раціональні нормативи витрат відповідних виробничих ресурсів, необхідні витрати на підвищення якості і одержання екологічно чистої продукції, а також на охорону навколишнього середовища. Відповідно, економічну ефективність сільськогосподарського виробництва вивчають до вимог економічних законів, які його регулюють, і виробничими відносинами, в межах яких розвиваються різноманітні форми власності і види господарювання.

Розвиток сільського господарства, в галузі рослинництва здійснюється на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, зокрема використання нових систем машин, високопродуктивних культур, мінеральних добрив, гербіцидів тощо. Особливе значення також має хімізація сільського господарства, що є важливою умовою впровадження інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

В ефективності виробництва відображається вплив комплексу взаємопов'язаних факторів, що формують її рівень і визначають тенденції розвитку. Для оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва використовують відповідний критерій і систему взаємопов'язаних показників, які відбивають вимоги економічних законів і характеризують вплив різних факторів.

Економічну ефективність виробництва продукції одного виду (насіння соняшнику, ріпаку, бобів сої, цукрових буряків тощо) визначають за допомогою таких показників як урожайність сільськогосподарських культур, затрати праці на 1 ц продукції, собівартість одиниці продукції, прибуток з розрахунку на 1 га посіву, рівень рентабельності.

Урожайність є ключовим показником ефективності виробництва в сільському господарстві та інших галузях, де важлива вирощування рослин або інших продуктів. Вона визначає відношення кількості вирощених продуктів (урожаю) до зайнятої площі або інших витрат. Ось деякі аспекти, які забезпечують урожайність у рейтингу показника ефективності:

- урожайність показує, наскільки ефективно використані ресурси для отримання конкретної продукції;
- висока урожайність є важливою для забезпечення продовольчої безпеки, особливо в умовах зростання населення;
- збільшення врожайності може позитивно вплинути на економічну вигідність, забезпечуючи більше продукції для реалізації та зменшення собівартості одиниці продукції;
- висока урожайність може зменшити вплив коливання врожайності внаслідок непередбачуваних факторів, таких як погода чи захворювання;
- ефективне виробництво з більшою урожайністю може зменшити тиск на природні ресурси, такі як ліси чи води, після чого саме виробництво може бути досягнуто на меншій площі.
- висока урожайність дозволяє сільським господарствам отримувати більше продукції для продажу, що може підвищити їх доходи.
- забезпечення високої врожайності може допомогти в боротьбі з проблемою голоду та нерівності в доступі до харчових ресурсів.

Урожайність вирішує економічні, соціальні та екологічні виклики, пов'язані з виробництвом продукції, і є ключовим чинником для сталого та ефективного розвитку (Y_3):

$$Y_3 = \frac{OB_{\text{тех}}}{ПІ_{\text{тех}}}, \quad (1.1)$$

де $ОВ_{тех}$ – обсяг виробництва окремого виду технічних культур, ц;

$ПЛ_{тех}$ – площа посіву окремого виду технічних культур, га.

Обсяг виробництва технічних культур на 100 га ріллі ($ОВ_{тех}^{100га}$):

$$ОВ_{тех}^{100га} = \frac{ОВ_{тех}}{ПЛ_p} \cdot 100, \quad (1.2)$$

де $ОВ_{тех}$ – обсяг виробництва окремого виду технічних культур, ц;

$ПЛ_p$ – площа ріллі, га.

Обсяг виробництва технічних культур на 1000 грн. виробничих витрат ($ОВ_{тех}^{BB}$):

$$ОВ_{тех}^{BB} = \frac{ОВ_{тех}}{ВВ_{тех}}, \quad (1.3)$$

де $ОВ_{тех}$ – обсяг виробництва окремого виду технічних культур, ц;

$ВВ_{тех}$ – виробничі витрати за окремим видом технічних культур, тис. грн.

Обсяг виробництва технічних культур на 1 люд.-год. ($ОВ_{тех}^П$):

$$ОВ_{тех}^{BB} = \frac{ОВ_{тех}}{П_{тех}}, \quad (1.4)$$

де $ОВ_{тех}$ – обсяг виробництва окремого виду технічних культур, ц;

$П_{тех}$ – витрати праці на виробництво окремого виду технічних культур, люд.-год.

Виробничі витрати на 1 га посіву ($ВВ_{тех}^{1га}$), тис. грн/га:

$$ВВ_{тех}^{1га} = \frac{ВВ_{тех}}{ПЛ_{тех}}, \quad (1.5)$$

де $ВВ_{тех}$ – виробничі витрати за окремим видом технічних культур, грн.;

$ПЛ_{тех}$ – площа посіву окремого виду технічних культур, га.

Виробнича собівартість технічних культур включає в себе витрати, пов'язані з виробництвом цих культур, такі як витрати на сировину, основні виробничі матеріали, паливно-енергетичні витрати, заробітну плату, транспортні витрати та інші. Ці витрати можуть бути розділені на виробничу собівартість та собівартість реалізації.

Виробнича собівартість технічних культур визначається відношенням виробничих витрат до обсягів виробництва ($С_{тех}^B$), грн/ц:

$$C_{\text{тех}}^{\text{в}} = \frac{BB_{\text{тех}}}{OB_{\text{тех}}}, \quad (1.6)$$

де $BB_{\text{тех}}$ – виробничі витрати за окремим видом технічних культур, грн.;

$OB_{\text{тех}}$ – обсяг виробництва окремого виду технічних культур, ц.

Повна собівартість технічних культур ($C_{\text{тех}}^{\text{п}}$), грн/ц.:

$$C_{\text{тех}}^{\text{п}} = \frac{PB_{\text{тех}}}{OP_{\text{тех}}}, \quad (1.6)$$

де $PB_{\text{тех}}$ – повні витрати на виробництво і реалізацію окремих видів технічних культур, грн;

$OP_{\text{тех}}$ – обсяг реалізації окремих видів технічних культур, ц.

Загальні фактори, що впливають на собівартість технічних культур, включають:

- урожайність: збільшення урожайності може сприяти зниженню виробничої собівартості;
- організаційна структура та управління: оптимальна концентрація та спеціалізація аграрних підприємств, удосконалення організаційної структури та системи управління виробництвом можуть впливати на собівартість;
- технічний рівень виробництва: використання прогресивних систем землеробства, науково-обґрунтованих сівозмін та передових технологій виробництва може допомогти знизити виробничу собівартість.

Ці фактори можуть бути важливими для підприємств, які займаються вирощуванням технічних культур, оскільки зниження виробничої собівартості може позитивно вплинути на ефективність виробництва та конкурентоспроможність продукції.

Окупність виробничих витрат показує, яка сума валової продукції технічних культур припадає на 1 грн виробничих витрат ($OK_{\text{тех}}$), грн:

$$OK_{\text{тех}} = \frac{BP_{\text{тех}}}{BB_{\text{тех}}}, \quad (1.7)$$

де $BP_{\text{тех}}$ – валова продукція технічних культур окремих і в цілому, грн;

$BB_{\text{тех}}$ – виробничі витрати технічних культур окремих і в цілому, грн.

Прибуток від реалізації технічних культур відбувається як різниця між виручкою від продажу вирощених культур та витратами на їх вирощування та збір. Цей показник є ключовим для оцінки ефективності виробництва технічних культур і визначення прибутковості господарства чи підприємства:

$$\text{Пр}_{\text{тех}} = \text{Д}_{\text{тех}} - \text{ПС}_{\text{тех}}, \quad (1.8)$$

де $\text{Д}_{\text{тех}}$ – дохід від реалізації технічних культур окремих і в цілому, грн;

$\text{ПВ}_{\text{тех}}$ – повні витрати на виробництво і реалізацію окремих видів технічних культур, грн.

Прибутковість виробництва і реалізації технічних культур характеризують показники прибутку на 1 га ($\text{Пр}_{\text{тех}}^{\text{1га}}$) посівної площі та рівень рентабельності виробництва ($\text{Р}_{\text{тех}}$):

$$\text{Пр}_{\text{тех}}^{\text{1га}} = \frac{\text{Пр}_{\text{тех}}}{\text{ПЛ}_{\text{тех}}}, \quad (1.9)$$

де $\text{Пр}_{\text{тех}}$ – прибуток від реалізації технічних культур окремих і в цілому, грн;

$\text{ПЛ}_{\text{тех}}$ – площа посіву окремого виду технічних культур і в цілому, га.

$$\text{Р}_{\text{тех}} = \frac{\text{Пр}_{\text{тех}}}{\text{ПВ}_{\text{тех}}} \cdot 100\%,$$

де $\text{Пр}_{\text{тех}}$ – прибуток від реалізації технічних культур окремих і в цілому, грн;

$\text{ПВ}_{\text{тех}}$ – повні витрати на виробництво і реалізацію окремих видів технічних культур, грн.

Рівень рентабельності вказує на те, чи може підприємство отримати прибуток внаслідок своєї діяльності. Висока рентабельність означає, що виручка від продажу виробленої продукції вища, ніж витрати на її вирощування, що виробляє про прибуткову діяльність. Низька рентабельність може вказувати на те, що витрати перевищують виручку, що може бути виявленою проблемою або неефективністю виробництва.

Рентабельність виробництва технічних культур може бути проаналізована на рівнях окремого господарства, підприємства чи галузі в цілому. Такий аналіз дозволяє приймати ефективні управлінські рішення, вдосконалювати сільськогосподарську техніку та технології, а також планувати дії на майбутнє для підвищення продуктивності виробництва.

Висновки до 1 розділу

Визначено господарське значення технічних культур. Досліджено динаміку експорту насіння і плодів олійних рослин, що свідчить про зростання ролі даного виду продукції саме у 2022 р.

Проаналізовано динаміку та структуру посівних площ технічних культур, яка має негативну динаміку, а основними технічними культурами в Україні є соняшник, соя, ріпак озимий, кольза (ріпак ярий) та цукрові буряки. Групування підприємств за розмірами посівної площі технічних культур показує, що переважна більшість підприємств має до 200 га зібраної площі, однак найбільші валові збори та вищий рівень урожайності характерні для підприємств з зібраною площею більше 1000 га.

Динаміка урожайності технічних культур має негативну динаміку, окрім ріпаку озимого та цукрових буряків. Валовий збір технічних культур зменшився практично по всіх видах, окрім ріпаку озимого. Спостерігається зменшення частки валової продукції технічних культур у структурі продукції сільського господарства.

Узагальнено чинники, що впливають на ефективність виробництва технічних культур. Розглянуто організаційно-економічний механізм організації виробництва технічних культур.

Обґрунтовано методичні підходи до оцінки економічної ефективності виробництва і реалізації технічних культур.

РОЗДІЛ 2

ДОСЯГНУТИЙ РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У ПІДПРИЄМСТВІ

2.1. Оцінка рівня виробництва технічних культур у підприємстві

Досліджуване приватне підприємство знаходиться в Полтавській області, Полтавський район, с. Калашники, вулиця Лобача, будинок 20а. Підприємство створене в результаті реорганізації шляхом перетворення сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Імені Калашника» є правонаступником всього майна, майнових та немайнових прав та обов'язків сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Імені Калашника» Полтавського району і області.

Підприємство займається як виробництвом продукції рослинництва, так і продукції тваринництва. Серед технічних культур підприємство вирощує соняшник, ріпак та кользу.

Для оцінки рівня виробництва технічних культур доцільно проаналізувати посівні площі, їх структуру, динаміку урожайності, валових зборів, а також вартісні показники рівня витрат та валової продукції.

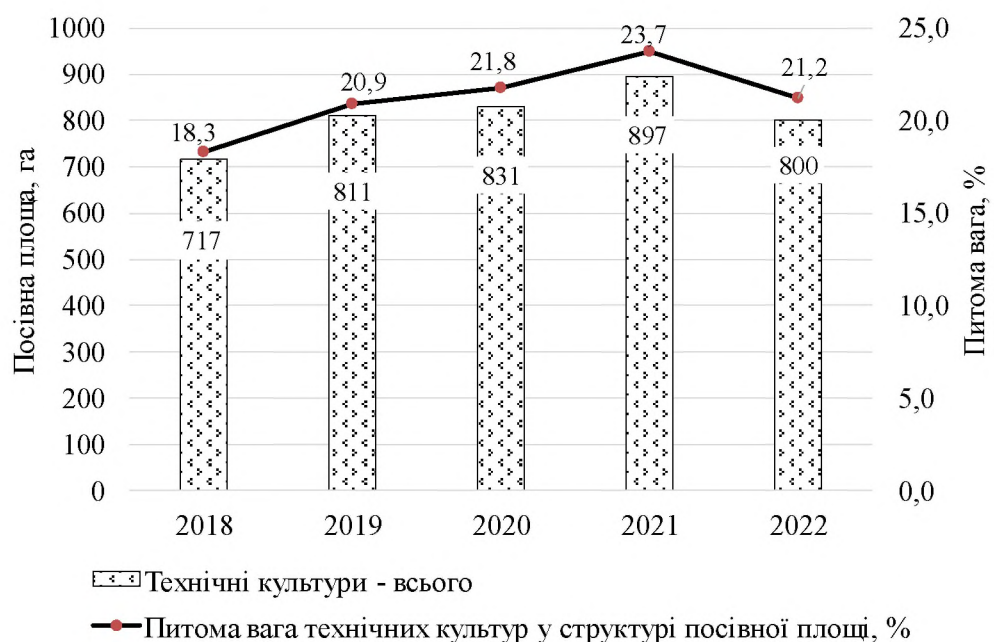

Рис. 2.1. Динаміка розміру посівної площі технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Посівна площа технічних культур у підприємстві за 2018 – 2022 рр. збільшилася на 83 га або 11,6 % і становить 800 га. При цьому частка посівів технічних культур у структурі посівної площі збільшилася з 18,3 % до 21,2 %.

Таблиця 2.1

Динаміка та структура посівної площі технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Технічні культури – всього	717	811	831	897	800	83	11,6
у т. ч. соняшник	521	610	607	612	684	163	31,3
питома вага у структурі посівів технічних культур, %	72,7	75,2	73,0	68,2	85,5	12,8	x
питома вага у структурі посівної площі, %	13,3	15,7	15,9	16,2	18,1	4,8	x
ріпак та кольза	196	201	224	285	116	-80	-40,8
питома вага у структурі посівів технічних культур, %	27,3	24,8	27,0	31,8	14,5	-12,8	x
питома вага у структурі посівної площі, %	5,0	5,2	5,9	7,5	3,1	-1,9	x

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Як свідчать дані табл. 2.1, збільшення посівної площі технічних культур у підприємстві за аналізований період на 83 га (11,6 %) відбулося за рахунок лише розширення посівної площі соняшнику, яка мала постійну позитивну тенденцію до збільшення, тоді як площа ріпаку та кользи суттєво зменшилася. Так, у 2022 р. порівняно з 2018 р. посівна площі соняшнику збільшилася на 163 га або 31,3 % і становить 684 га, що складає 85,5 % посівної площі технічних культур та 18,1 % посівної площі підприємства. При цьому посівна площа ріпаку та кользи за аналізований період зменшилася на 80 га або 40,8 %, а порівняно з 2021 р. – на 59,3 % і дорівнює 116 га. Відповідно питома вага у структурі посівів технічних культур зменшилася з 27,3 % у 2018 р. до 14,5 % у 2022 р., а у структурі посівної площі – на 1,9 % до 3,1 %. Слід відмітити, що у 2018, 2019 та 2022 рр. у підприємстві вирощувався ріпак озимий, а у 2020 – 2021 рр. – кольза (ріпак ярий).

Отже, основна частка серед технічних культур припадає на соняшник, тоді як частка ріпаку та кользи поступово зменшується.

Більш детально розглянемо вирощування технічних культур за відділками. У підприємстві функціонує два відділки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Посівна площа технічних культур у підприємстві за відділками,
2018 – 2022 рр., га**

Показники	Роки					Структура у 2022 р, %	2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022		абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Технічні культури, всього	717	811	831	897	800	100	83	11,6
у т. ч. відділок 1	482	656	397	732	653	81,6	171	35,5
відділок 2	235	155	434	165	147	18,4	-88	-37,4
Посівна площа соняшнику	521	610	607	612	684	100	163	31,3
у т. ч. відділок 1	372	455	276	447	537	78,5	165	44,4
відділок 2	149	155	331	165	147	21,5	-2	-1,3
Посівна площа ріпаку та кользи	196	201	224	285	116	100	-80	-40,8
у т. ч. відділок 1	110	201	121	285	116	100,0	6	5,5
відділок 2	86	0	103	0	0	0,0	-86	x

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виходячи з даних, наведених у табл. 2.2 можна зазначити, що 81,6 % (653 га) посівної площі технічних культур сконцентровані у відділку 1, відповідно на відділок 2 припадає 18,4 % (147 га). У відділку 1 здійснюється вирощування як соняшнику, так і ріпаку та кользи, у відділку 2 в останні періоди вирощується лише соняшник. 78,5 % (537 га) посівної площі соняшнику знаходиться у відділку 1, посівна площа у даному відділку демонструє стійку тенденцію до зростання, приріст якої склав 44,4 %. У 2022 р. порівняно з 2018 р. посівна площа соняшнику у відділку 2 практично не змінилася – 147 га або 21,5 % посівів соняшнику.

У 2018, 2020 рр. посівна площа ріпаку та кользи розміщувалася у двох відділках. В інші періоди лише в першому відділку.

Урожайність – комплексний показник ефективності вирощування культур, що характеризує рівень ефективності системи землеробства, дотримання технології виробництва, організація праці та виробництва (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Динаміка урожайності соняшнику у підприємстві та підприємствах Полтавської області, 2018 – 2022 рр., ц/га

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Аналіз даних рис. 2.2 показує, що у 2022 р. порівняно з 2018 р. у підприємстві спостерігається збільшення урожайності соняшнику на 1,2 ц/га або 3,2 % і знаходиться на рівні 37,5 ц/га, найвище значення даного показника спостерігалось у 2019 р. – 38,5 ц/га. На відміну від підприємства, у середньому по підприємствах області присутнє зменшення урожайності у 2022 р. на 0,3 ц/га або 1,0 % до 29,1 ц/га. Урожайність соняшнику у підприємстві перевищує середні показники по підприємствах Полтавської області. Зокрема, у 2022 показник підприємства на третину перевищував середньообласне значення, що свідчить про високий рівень ефективності виробництва за натуральними показниками.

Аналогічно проведемо порівняльний аналіз для урожайності ріпаку та кользи (рис. 2.3).

Проведені розрахунки свідчать, що у 2018 р. урожайність ріпаку озимого у підприємстві на 44,7 % нижче за середні показники по області, протягом 2019 – 2021 рр. урожайність культури дещо перевищувала середні показники, а у звітному році суттєво зросла до 42,3 ц/га, що у 2,9 рази перевищує базовий показник і на 52,2 % перевищує середній показник по Полтавській області.

Рис. 2.3. Динаміка урожайності ріпаку озимого та кользи у підприємстві та підприємствах Полтавської області, 2018 – 2022 рр., ц/га

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Таким чином, у 2022 р. спостерігається суттєве підвищення рівня урожайності озимого ріпаку, тоді як коливання середнього рівня урожайності ріпаку озимого та кользи у Полтавській області не таке суттєве, збільшення урожайності становило 1,4 ц/га або 5,3 % і знаходиться на рівні 27,8 ц/га.

Розглянемо рівні урожайності технічних культур у підприємстві у розрізі відділків (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Динаміка урожайності технічних культур у підприємстві за відділками, 2018 – 2022 рр., ц/га

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Урожайність соняшнику	36,3	38,5	29,2	31,7	37,5	1,2	3,2
у т. ч. відділок 1	38,5	40,8	28,8	31,3	38,3	-0,1	-0,4
відділок 2	30,9	32,0	29,6	32,7	34,3	3,5	11,2
Урожайність ріпаку та кользи	14,6	30,2	19,8	26,1	42,3	27,7	189,8
у т. ч. відділок 1	11,7	30,2	20,9	26,1	42,3	30,6	260,7
відділок 2	18,3	-	18,5	-	-	х	х

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Урожайність соняшнику у підприємстві збільшилася на 3,2 % за досліджуваний період за рахунок підвищення урожайності культури у другому відділку на 3,5 ц/га або 11,2 %, тоді як по першому відділку змін урожайності практично не відбулося, рівень урожайності склав 38,3 ц/га.

Урожайність ріпаку та кользи по другому відділку знаходилася на рівні 18 ц/га, однак у 2021 – 2022 рр. вирощування даної культури було присутнє лише в другому відділку, в якому урожайність озимого ріпаку зросла у 3,6 рази.

На основі аналізу динаміки посівних площ та урожайності технічних культур дослідимо виробництво продукції у натуральних показниках (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Динаміка обсягів виробництва технічних культур у
підприємстві за відділками, 2018 – 2022 рр., ц**

Показники	Роки					Структура у 2022 р, %	2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022		абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Обсяг виробництва соняшнику	18917	23513	17734	19381	25638	100	6721	35,5
у т. ч. відділок 1	14316	18560	7942	13993	20590	80,3	6274	43,8
відділок 2	4601	4953	9792	5388	5048	19,7	447	9,7
Обсяг виробництва ріпаку та кользи	2863	6074	4432	7439	4911	100	2048	71,5
у т. ч. відділок 1	1291	6074	2530	7439	4911	100	3620	280,4
відділок 2	1572	-	1902	-	-	x	x	x

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виходячи з даних, наведених у табл. 2.4 можна зазначити, що за досліджуваний період обсяг виробництва соняшнику у підприємстві збільшилося на 35,5 % і становить 25638 ц, у тому числі 80,3 % припадає на перший відділок, 19,7 % – на другий.

За 2018 – 2022 рр. обсяг виробництва ріпаку та кользи збільшився на 71,5 % до 4911 ц, все виробництво озимого ріпаку сконцентровано в першому відділку.

На обсяг виробництва впливають дві групи факторів – зміна посівної площі та урожайності (табл. 2.5).

**Факторний аналіз валового збору технічних культур у
підприємстві, 2018, 2022 рр.**

Продукція	Посівна площа, га		Урожайність, ц/га		Валове виробництво продукції, ц		Зміна валового виробництва продукції, ц		
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	загальна	у т. ч. за рахунок	
								посівної площі	урожай- ності
Насіння соняшнику	521	684	36,31	37,48	18917	25638	6721	5918	803
Насіння ріпаку та кользи	196	116	14,61	42,34	2863	4911	2048	-1169	3217

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Факторний аналіз валового збору соняшнику показав, що збільшення обсягів у 2022 р. порівняно з 2018 р. на 35,5 %, обумовлений як збільшенням посівної площі, так і підвищенням рівня урожайності. Так, за рахунок збільшення посівної площі на 163 га валовий збір збільшився на 5918 ц, а за рахунок підвищення урожайності на 1,17 ц/га обсяг збільшився на 803 ц. Таким чином, збільшення обсягів виробництва соняшнику на 88,1 % обумовлений екстенсивним фактором, а на інтенсивний фактор припадає 11,9 % приросту валового збору.

Обсяг виробництва насіння ріпаку та кользи збільшився виключно за рахунок приросту урожайності – у 2,9 рази до 42,34 ц/га. За рахунок даного фактору валовий збір збільшився на 3217 ц. Однак за рахунок зменшення посівної площі на 80 га, валовий збір зменшився на 1169 ц. Вплив інтенсивного фактору мав більш значний вплив, що нівелювало негативний вплив скорочення посівної площі.

Для порівняльної оцінки обсягів виробництва, а також визначення місця технічних культур у структурі господарювання доцільно визначити валову продукцію у постійних та поточних цінах (табл. 2.6).

Аналіз даних табл. 2.6 показує, що за досліджуваний період валова продукція технічних культур у постійних цінах збільшилася на 40,7 % і становить 25381 тис. грн або 34,2 % валової продукції рослинництва.

Динаміка та структура валової продукції технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр., тис. грн

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Валова продукція (у постійних цінах), тис. грн							
Технічні культури	18039,8	24696,7	18492,0	22555,8	25381,0	7341,2	40,7
у % до продукції рослинництва	31,8	34,0	34,2	33,5	34,2	2,4	х
у т. ч. соняшник	15451,4	19205,4	14485,1	15830,4	20941,1	5489,7	35,5
питома вага, %	85,7	77,8	78,3	70,2	82,5	-3,1	х
ріпак та кольза	2588,4	5491,3	4006,8	6725,4	4439,9	1851,5	71,5
питома вага, %	14,3	22,2	21,7	29,8	17,5	3,1	х
Валова продукція (у поточних цінах), тис. грн							
Технічні культури	20750,7	25122,1	24463,7	47324,0	39528,3	18777,6	90,5
у % до продукції рослинництва	30,6	33,0	32,2	34,4	38,2	7,6	х
у т. ч. соняшник	17916,9	19635,5	19490,0	35314,5	33938,7	16021,8	89,4
питома вага, %	86,3	78,2	79,7	74,6	85,9	-0,5	х
ріпак та кольза	2833,8	5486,6	4973,6	12009,5	5589,6	2755,8	97,2
питома вага, %	13,7	21,8	20,3	25,4	14,1	0,5	х

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Валова продукція у постійних цінах збільшилася за рахунок збільшення як валової продукції насіння соняшнику, так і насіння ріпаку та кользи.

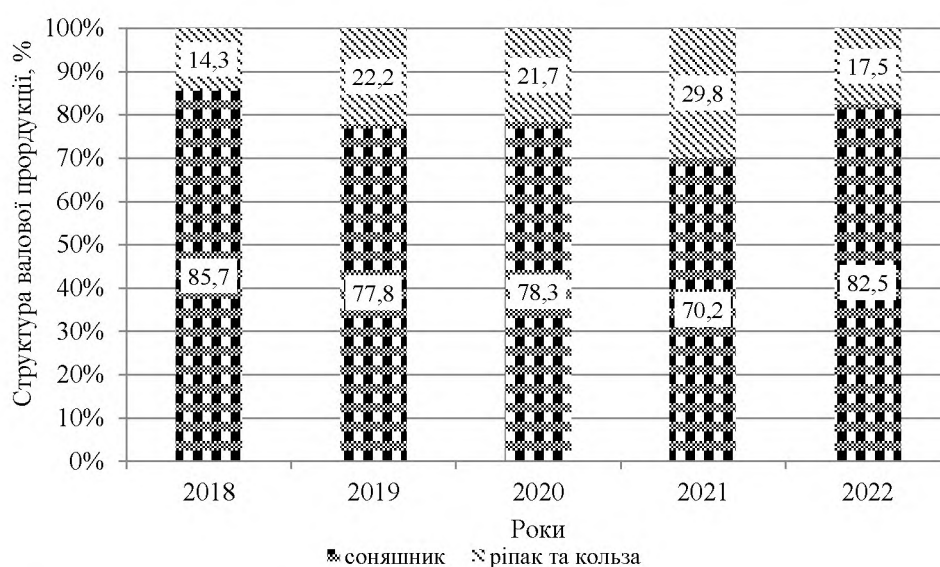

Рис. 2.4. Структура валової продукції технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

У структурі валової продукції найбільшу питому вагу займає насіння соняшнику – 82,5 %, відповідно на насіння ріпаку та кользи припадає 17,5 %, що на 3,1 % більше порівняно з 2018 р.

Валова продукція технічних культур у поточних цінах за досліджуваний період збільшилася вищими темпами – на 90,5 % і дорівнює 39528,3 тис. грн або 38,2 % валової продукції рослинництва. Слід відмітити, що у підприємстві спостерігається постійне збільшення питомої ваги валової продукції технічних культур. Якщо розглядати структуру продукції у поточних цінах, то питома вага соняшнику дещо вища – 85,9 %, а насіння ріпаку та кользи – 14,1 %.

Повне і достовірне відображення витрат на виробництво є основою для аналізу господарської діяльності й ефективності виробництва. Але витрати не однорідні і тому для планування та обліку за способом включення в собівартість продукції їх групують по статтям (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Структура виробничої собівартості насіння соняшнику у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Статті витрат	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %
Вартість насіння та посадкового матеріалу	1243,6	11,6	1404,2	10,6	1254,7	7,3	1275,4	7,4	1708,2	10,4
Вартість мінеральних добрив	409,3	3,8	685	5,2	789,6	4,6	721,7	4,2	2301,2	14,0
Вартість пального і мастильних матеріалів	656,4	6,1	675,3	5,1	1110,3	6,5	1352,7	7,9	2528,1	15,4
Вартість решти прямих матеріальних витрат	4866,9	45,3	4106,8	31,1	3605	21,0	2913,7	17,0	2728	16,6
Прямі витрати на оплату праці	517,4	4,8	1455,5	11,0	3348	19,5	5025,7	29,3	2522,3	15,3
Відрахування на соціальні заходи	141,7	1,3	305,1	2,3	689,4	4,0	627,5	3,7	553,7	3,4
Амортизація	1155,4	10,8	1661,9	12,6	3106,1	18,1	2712,4	15,8	1886,7	11,5
Оплата послуг сторонніх організацій	28,6	0,3	50,8	0,4	46	0,3	143,1	0,8	79,7	0,5
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	1726,9	16,1	2869,7	21,7	3220,7	18,8	2375,3	13,9	2142,4	13,0
Виробнича собівартість	10746,2	100	13214,3	100	17169,8	100	17147,5	100	16450,3	100

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виходячи з даних, наведених у табл. 2.7 можна зазначити, що за досліджуваний період у структурі виробничих витрат на насіння соняшнику у підприємстві відбулися значні структурні зміни на користь збільшення питомої ваги витрат на мінеральні добрива на 10,2 %, пальне і мастильні матеріали – на 9,3 %, витрати на оплату праці – на 10,5 %, відрахування на соціальні заходи – на 2,0 %. Така структурна зміна відбулася за рахунок зменшення питомої ваги решти прямих матеріальних витрат на 28,7 % та загальновиробничих витрат – на 3,0 %.

У структурі виробничої собівартості насіння соняшнику ключовими статтями витрат є: пальне і мастильні матеріали – 15,4 %, решта прямих матеріальних витрат – 16,6 %, прямі витрати на оплату праці – 15,3 %, мінеральні добрива – 14,0 %, решта загальновиробничих витрат – 13,0 %, що складає 74,3 % виробничої собівартості.

Таблиця 2.8

Структура виробничої собівартості насіння ріпаку та кользи у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Статті витрат	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %
Вартість насіння та посадкового матеріалу	365,1	9,8	316,1	8,3	231,7	10,3	333,4	4,4	165,2	5,4
Вартість мінеральних добрив	816,4	22,0	402,4	10,5	105,8	4,7	772,6	10,3	16,3	0,5
Вартість пального і мастильних матеріалів	187,5	5,0	135,6	3,5	284,7	12,6	386,7	5,1	809,1	26,2
Вартість решти прямих матеріальних витрат	975,8	26,2	442,2	11,6	575,5	25,6	3863,7	51,4	1106,1	35,9
Прямі витрати на оплату праці	190,4	5,1	340,3	8,9	223,5	9,9	590,5	7,8	281,8	9,1
Відрахування на соціальні заходи	52,2	1,4	70,6	1,8	47,4	2,1	122,7	1,6	61,8	2,0
Амортизація	462,5	12,4	976,3	25,5	139	6,2	416,7	5,5	204,4	6,6
Оплата послуг сторонніх організацій	8,2	0,2	20,4	0,5	2,5	0,1	20	0,3	8	0,3
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	660,3	17,8	1123,3	29,4	642	28,5	1016,7	13,5	430,3	14,0
Виробнича собівартість	3718,4	100,0	3827,2	100,0	2252,1	100,0	7523	100,0	3083	100,0

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Структура виробничих витрат насіння ріпаку та кользи у 2022 р. порівняно з 2018 р. також зазнала суттєвих змін на користь збільшення питомої ваги вартості пального і мастильних матеріалів на 21,2 % та решти прямих матеріальних витрат – на 9,6 %, за рахунок зменшення питомої ваги витрат на мінеральні добрива на 21,4 % та амортизаційних відрахувань – на 5,8 %.

В цілому виробнича собівартість насіння ріпаку та кользи за аналізований період зменшилася на 17,1 % і становить 3083 тис. грн.

У структурі виробничої собівартості ріпаку та кользи ключове місце займають: решта прямих матеріальних витрат – 35,9 %, вартість пального і мастильних матеріалів – 26,2 % та загальновиробничі витрати – 14,0 %, сукупна частка яких становить 76,1 % виробничих витрат.

Розглянемо суму виробничих витрат на одиницю земельної площі в розрізі технічних культур (рис. 2.5).

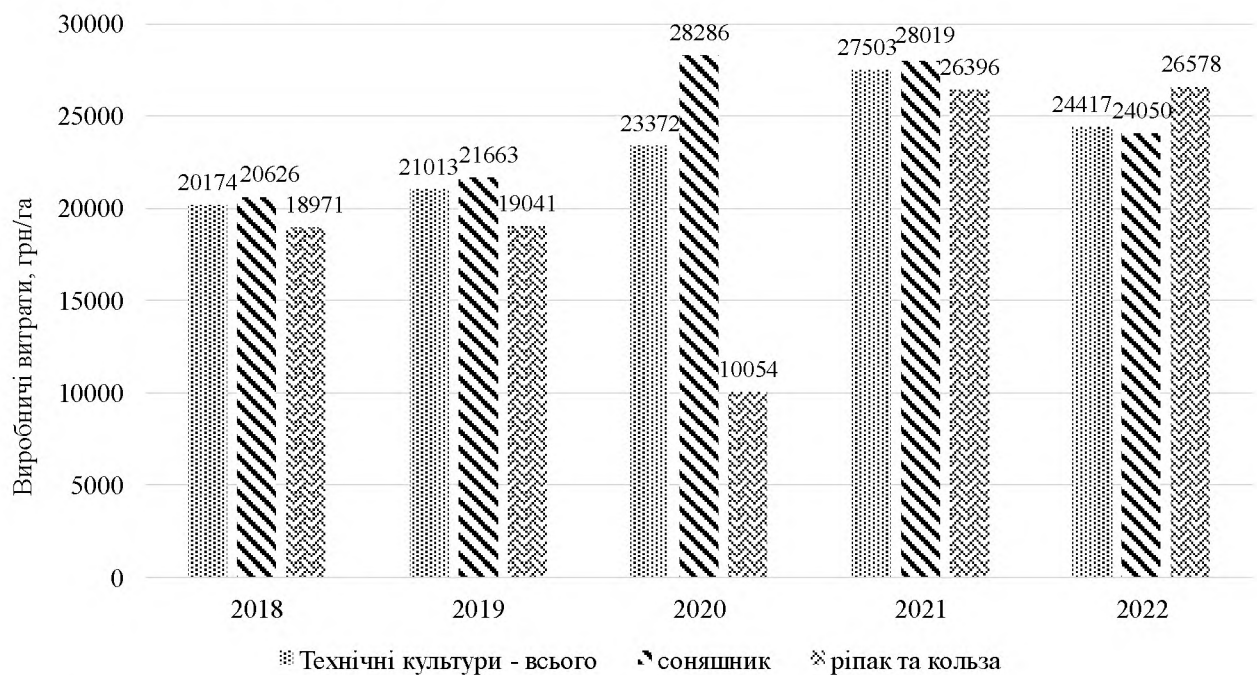

Рис. 2.5. Динаміка виробничих витрат на 1 га посівної площі технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр., грн/га

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Виходячи з проведених розрахунків можна зазначити, що виробничі витрати на 1 га посівної площі технічних культур за досліджуваний період збільшилися на 21,0 % і дорівнюють 24417 грн, у тому числі соняшнику – на 16,6 % до 24050 грн, ріпаку та кользи – на 40,1 % до 26578 грн.

2.2. Факторний аналіз ефективності виробництва технічних культур у підприємстві

Індивідуальні витрати кожного підприємства формують собівартість продукції. Собівартість продукції – це сукупність поточних витрат, яких зазнає підприємство на виробництво та реалізацію продукції у грошовій формі, й які показують, що витрачає конкретне підприємство на виробництво та реалізацію одиниці продукції (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка собівартості технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр., грн/ц

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Виробнича собівартість, грн/ц							
Насіння соняшнику	568,07	562,00	968,19	884,76	641,64	73,57	13,0
Насіння ріпаку та кользи	1298,78	630,10	508,15	1011,29	627,77	-671,00	-51,7
Повна собівартість, грн/ц							
Насіння соняшнику	560,98	602,19	722,12	983,08	874,91	313,93	56,0
Насіння ріпаку та кользи	1298,78	630,00	646,06	1008,95	630,83	-667,95	-51,4

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Аналіз даних табл. 2.9 показує, що виробнича собівартість технічних культур зростала нижчими темпами порівняно з повною собівартістю. Зокрема, у 2022 р. порівняно з 2018 р. виробнича собівартість насіння соняшнику збільшилася на 73,57 грн або 13,0 % і становить 641,64 грн/ц, тоді як повна собівартість продукції збільшилася на 313,93 грн/ц або 56,0 % і дорівнює 874,91 грн, тобто на 36,4 % перевищує рівень виробничої собівартості.

Виробнича і повна собівартість ріпаку та кользи знаходилася практично на однаковому рівні і за досліджуваний період зменшилася вдвічі. Так, виробнича собівартість ріпаку та кользи за 2018 – 2022 рр. зменшилася на 51,7 % і дорівнює 627,77 грн/ц, повна – на 51,4 % до 630,83 грн/ц.

Визначимо вплив окремих статей витрат на виробничу собівартість насіння соняшнику застосовуючи метод елімінування (табл. 2.10).

**Вплив статей витрат на виробничу собівартість насіння соняшнику
у підприємстві 2018, 2022 рр.**

Статті витрат	Структура витрат, у % до підсумку		Витрати на 1 ц насіння соняшнику, грн.		Зміна витрат на 1 ц насіння соняшнику за статтями, (+, -)		Зміна собівартості 1 ц насіння соняшнику за рахунок окремих статей витрат, %
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	грн.	%	
Насіння та посадковий матеріал	11,6	10,4	65,74	66,63	0,89	1,4	0,2
Мінеральні добрива	3,8	14,0	21,64	89,76	68,12	314,8	12,0
Пальне і мастильні матеріали	6,1	15,4	34,70	98,61	63,91	184,2	11,3
Решта матеріальних витрат	45,3	16,6	257,28	106,40	-150,87	-58,6	-26,6
Прямі витрати на оплату праці	4,8	15,3	27,35	98,38	71,03	259,7	12,5
Відрахування на соціальні заходи	1,3	3,4	7,49	21,60	14,11	188,3	2,5
Амортизація необоротних активів	10,8	11,5	61,08	73,59	12,51	20,5	2,2
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	0,3	0,5	1,51	3,11	1,60	105,6	0,3
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	16,1	13,0	91,29	83,56	-7,72	-8,5	-1,4
Разом	100,0	100,0	568,07	641,64	73,57	13,0	13,0

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Як свідчать дані табл. 2.10, в абсолютному виразі виробнича собівартість насіння соняшнику збільшилася на 73,57 грн./ц або на 13,0 %, що зумовлено збільшенням виробничих витрат по всіх статтях, окрім решти матеріальних витрат та загальновиробничих витрат.

Найбільше на зростання виробничої собівартості насіння соняшнику на 12,0 % зумовлено збільшенням прямих витрат на оплату праці у 3,6 рази, а їх частка у структурі витрат збільшилася з 4,8 % у 2018 р. до 15,3 % у 2022 р. За рахунок збільшення витрат на мінеральні добрива у 4,1 рази собівартість продукції збільшилася на 12,0 %. При зростанні витрат на пальне і мастильні матеріали у 2,8 рази, виробнича собівартість насіння збільшилася на 11,3 %, а їх частка у структурі витрат збільшилася на 9,3 % до 15,4 %.

За досліджуваний період решта матеріальних витрат зменшилися на 58,6 %, що сприяло зниженню виробничої собівартості на 26,6 %, а за рахунок зменшення загальновиробничих витрат на 8,5 %, собівартість культури зменшилася на 1,4 %.

Таким чином, на збільшення виробничої собівартості насіння соняшнику найбільше вплинуло зростання таких статей витрат як прямі витрати на оплату праці, мінеральні добрива та вартість пального.

Таблиця 2.11

**Вплив статей витрат на виробничу собівартість насіння соняшнику та
кользи у підприємстві 2018, 2022 рр.**

Статті витрат	Структура витрат, у % до підсумку		Витрати на 1 ц насіння ріпаку та кользи, грн.		Зміна витрат на 1 ц насіння ріпаку та кользи за статтями, (+, -)		Зміна собівартості 1 ц насіння ріпаку та кользи за рахунок окремих статей витрат, %
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	грн.	%	
Насіння та посадковий матеріал	9,8	5,4	127,52	33,64	-93,88	-73,6	-7,2
Мінеральні добрива	22,0	0,5	285,16	3,32	-281,84	-98,8	-21,7
Пальне і мастильні матеріали	5,0	26,2	65,49	164,75	99,26	151,6	7,6
Решта матеріальних витрат	26,2	35,9	340,83	225,23	-115,60	-33,9	-8,9
Прямі витрати на оплату праці	5,1	9,1	66,50	57,38	-9,12	-13,7	-0,7
Відрахування на соціальні заходи	1,4	2,0	18,23	12,58	-5,65	-31,0	-0,4
Амортизація необоротних активів	12,4	6,6	161,54	41,62	-119,92	-74,2	-9,2
Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	0,2	0,3	2,86	1,63	-1,24	-43,1	-0,1
Решта інших прямих та загальновиробничих витрат	17,8	14,0	230,63	87,62	-143,01	-62,0	-11,0
Разом	100,0	100,0	1298,78	627,77	-671,00	-51,7	-51,7

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виробнича собівартість насіння ріпаку та кользи у 2022 р. порівняно з 2018 р. зменшилася на 671 грн/ц або 51,7 %, що обумовлено зменшенням всіх статей витрат окрім витрат на пальне і мастильні матеріали.

Основними статтями економії витрат є мінеральні добрива, насіння та посадковий матеріал, решта матеріальних витрат, амортизація необоротних активів та загальновиробничі витрати. Зокрема, за рахунок суттєвої економії витрат на мінеральні добрива і скорочення їх частки у структурі витрат до 0,5 % собівартість культури зменшилася на 21,7 %. У результаті скорочення загальновиробничих витрат на 62,0 %, собівартість зменшилася на 11,0 %. Зменшення витрат на амортизацію необоротних активів обумовило зниження собівартості на 9,2 %. У той же час за рахунок зменшення витрат на насіння та посадковий матеріал на 73,6 %, виробнича собівартість зменшився на 7,2 %.

На виробничу собівартість впливає дві групи чинників – виробничі витрати на 1 га посіву та урожайність. Виробничі витрати впливають прямо пропорційно на собівартість, а урожайність – обернено, тобто підвищення урожайності є одним основних чинників підвищення ефективності виробництва технічних культур (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Вплив факторів на зміну виробничої собівартості
технічних культур у підприємстві, 2018, 2022 рр.**

Продукція	Виробничі витрати на 1 га, грн		Урожайність, ц/га		Виробнича собівартість 1 ц, грн		Зміна (+; –) собівартості 1 ц, грн		
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	загальна	у т. ч. за рахунок	
								виробничих витрат на 1 га	урожайності
Насіння соняшнику	20626	24050	36,31	37,48	568,07	641,64	73,57	94,30	-20,74
Насіння ріпаку та кользи	18971	26578	14,61	42,34	1298,78	627,77	-671,00	520,71	-1191,72

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виходячи з даних наведених у табл. 2.12 можна зазначити, що виробнича собівартість насіння соняшнику за аналізований період збільшилася лише за рахунок фактору збільшення виробничих витрат на 1 га на 16,6 % на 94,3 грн/ц, тоді як за рахунок збільшення урожайності на 1,17 ц/га (3,2 %) собівартість зменшилася на 20,74 грн/ц, тобто фактор зростання виробничих витрат є ключовим.

У той же час зниження виробничої собівартості ріпаку та кользи обумовлено лише фактором зростання урожайності у 2,9 рази, тоді як за рахунок збільшення виробничих витрат на 1 га на 40,1 % сприяло збільшенню виробничої собівартості на 520,71 грн/ц, однак зростання урожайності більшим чином вплинуло на формування виробничої собівартості порівняно з витратами.

Економічну оцінку ефективності виробництва технічних культур проводять за групою натуральних та вартісних показників, до яких належать такі як обсяг виробництва продукції на 100 га ріллі, а у вартісному виразі валова продукція у розрахунку на 100 га ріллі (рис. 2.6).

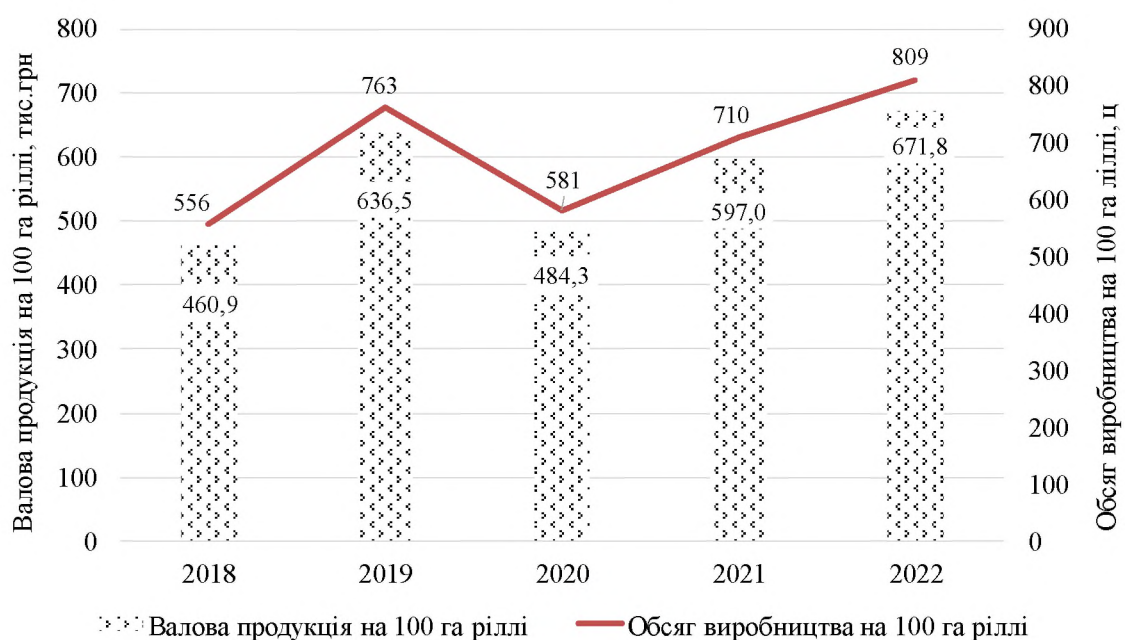

Рис. 2.6. Динаміка обсягу виробництва технічних культур у розрахунку на 100 га ріллі, 2018 – 2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Обсяг виробництва технічних культур на 100 га ріллі за 2018 – 2022 рр. збільшився на 253 ц або 45,5 % і становить 809 ц. У вартісному виразі виробництво технічних культур у розрахунку на 100 га площі ріллі збільшилося на 210,9 тис. грн або 45,8 % і дорівнює 671,8 тис. грн, що свідчить про ефективність виробництва як за натуральними, так і за вартісними показниками.

Валова продукція має забезпечувати покриття поточних витрат пов'язаних з виробництвом забезпечуючи окупність продукції. Частковими показниками окупності є матеріаловіддача, зарплатовіддача, амортизовіддача (табл. 2.13).

Динаміка окупності виробничих витрат на виробництво технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Матеріаловіддача, грн							
Технічні культури, всього	2,18	3,08	3,07	4,07	3,48	1,30	59,6
Насіння соняшнику	2,50	2,86	2,88	5,64	3,66	1,17	46,7
Насіння ріпаку та кользи	1,21	4,23	4,15	2,24	2,67	1,46	120,6
Зарплатовіддача, грн							
Технічні культури, всього	29,32	13,99	6,85	8,43	14,10	-15,22	-51,9
Насіння соняшнику	34,63	13,49	5,82	7,03	13,46	-21,17	-61,1
Насіння ріпаку та кользи	14,88	16,12	22,25	20,34	19,84	4,95	33,3
Окупність виробничих витрат, грн							
Технічні культури, всього	1,43	1,47	1,26	1,92	2,02	0,59	41,1
Насіння соняшнику	1,67	1,49	1,14	2,06	2,06	0,40	23,7
Насіння ріпаку та кользи	0,76	1,43	2,21	1,60	1,81	1,05	137,9

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Аналіз даних табл. 2.13 показує, що за досліджуваний період матеріаловіддача та окупність виробничих витрат по технічних культурах збільшилася, тоді як зарплатовіддача зменшилася. Так, матеріаловіддача вцілому технічних культур у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшилася на 1,3 грн або 59,6 % і знаходиться на рівні 3,48 грн, у тому числі насіння соняшнику – на 46,7 % (3,66 грн), насіння ріпаку та кользи – у 2,2 рази (2,67 грн). У той же час зарплатовіддача по технічним культурам за аналізований період зменшилася на 15,22 грн (51,9 %) і дорівнює 14,1 грн, у тому числі насіння соняшнику – на 61,1 % до 13,46 грн, тоді як по насінню ріпаку та кользи показник збільшився на 4,95 грн (33,3 %) і становить 19,84 грн.

Загальна окупність виробничих витрат на технічні культури валовою продукцією (у поточних цінах) у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшилася на 0,59 грн або 41,1 % і знаходиться на рівні 2,02 грн. При цьому окупність насіння

ріпаку та кользи зростала значно вищими темпами порівняно з насінням соняшнику. Зокрема, у 2018 р. окупність насіння ріпаку та кользи була менше 1, однак за досліджуваний період зросла у 2,4 рази до 1,81 грн. У той же час окупність насіння соняшнику збільшилася на 0,4 грн або 23,7 % до 2,06 грн.

Ефективність виробництва реалізується шляхом реалізації продукції. Проаналізуємо динаміку реалізації продукції у підприємстві (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Динаміка обсягів реалізації технічних культур у підприємстві,
2018 – 2022 рр.**

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Обсяг реалізації, ц							
Технічні культури, всього	18791	32638	27025	22607	19054	263	1,4
Насіння соняшнику	15928	26564	22585	15167	14143	-1785	-11,2
Насіння ріпаку та кользи	2863	6074	4440	7440	4911	2048	71,5
Рівень товарності, %							
Технічні культури, всього	86,3	110,3	121,9	84,3	62,4	-23,9	x
Насіння соняшнику	84,2	113,0	127,4	78,3	55,2	-29,0	x
Насіння ріпаку та кользи	100,0	100,0	100,2	100,0	100,0	0,0	x

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Як свідчать дані табл. 2.14, обсяг реалізації насіння соняшнику у підприємстві за досліджуваний період зменшився, тоді як обсяг реалізації ріпаку та кользи збільшився, вцілому по технічних культурах спостерігається незначне збільшення обсягів на 1,4 %. Зокрема, у 2022 р. порівняно з 2018 р. обсяг реалізації насіння соняшнику зменшився на 1785 ц або 11,2 % і становить 14143 ц. При цьому рівень товарності насіння соняшнику за досліджуваний період зменшилася на 23,9 % до 62,4 % у 2022 р., тоді як у 2019 – 2020 рр. значення показника перевищило 100 %, що свідчить про певні проблеми в збутовій політиці.

Обсяг реалізації насіння ріпаку та кользи відповідає обсягу виробництва,

тобто рівень товарності протягом досліджуваного періоду є незмінним і становить 100 %. За рахунок збільшення обсягу виробництва обсяг реалізації насіння збільшився на 71,5 % до 4911 ц.

Високий рівень товарності свідчить про продаж продукції в сезон, що негативно впливає на цінову конкурентоспроможність продукції.

Цінова конкуренція проявляється в намаганні товаровиробників використати ціну як важіль утримання і зміцнення своєї позиції на ринку. В результаті реалізації підприємство отримує дохід від реалізації (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Динаміка цін та доходів від реалізації технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р., %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Середні ціни реалізації, грн/ц						
Технічні культури, всього	953,63	847,78	1102,83	1753,76	1275,93	133,8
Насіння соняшнику	947,13	835,09	1099,02	1822,12	1323,76	139,8
Насіння ріпаку та кользи	989,80	903,29	1122,21	1614,40	1138,18	115,0
Дохід від реалізації, тис. грн						
Технічні культури, всього	17919,7	27670	29804	39647,2	24311,6	135,7
Насіння соняшнику	15085,9	22183,4	24821,4	27636,1	18722	124,1
Насіння ріпаку та кользи	2833,8	5486,6	4982,6	12011,1	5589,6	197,2

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Аналіз даних табл. 2.15 показує, що за аналізований період середні ціни реалізації технічних культур у підприємстві мали позитивну динаміку, приріст в середньому за досліджуваний період склав 33,8 % і знаходиться на рівні 1275,93 грн/ц, тоді як у середньому по підприємствах України 1503,69 грн/ц, тобто на 15,1 % нижче за середній рівень. Ціна реалізації насіння соняшнику збільшилася на 39,8 % і становить 1323,76 грн, ціна реалізації ріпаку та кользи – на 15,0 % до 1138,18 грн/ц.

Відповідно дохід від реалізації технічних культур у підприємстві за 2018 – 2022 рр. збільшився на 35,7 %, у тому числі насіння соняшнику – на 24,1 %, насіння ріпаку та кользи – на 97,2 %, що позитивно впливає на фінансовий результат галузі рослинництва.

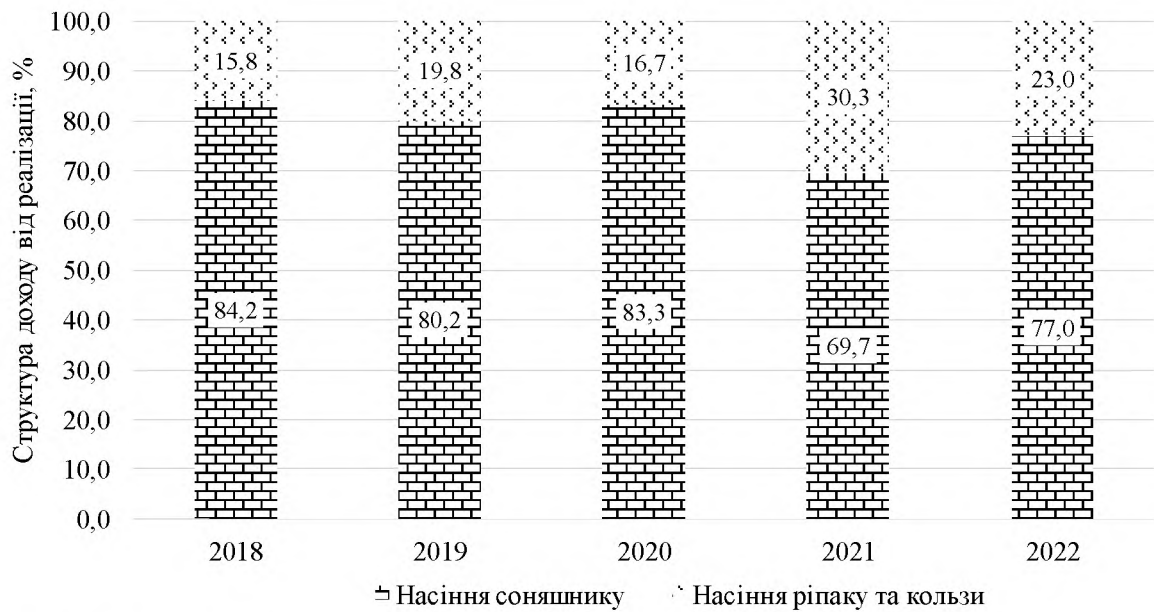

Рис. 2.7. Структура доходу від реалізації технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними підприємства

Структура доходу від реалізації дещо відрізняється від структури валової продукції. У структурі доходу від реалізації технічних культур у підприємстві провідне місце належить насінню соняшнику – 77,0 %, однак його частка зменшилася на 7,2 % у порівнянні з 2018 р., тоді як частка насіння ріпаку та кользи збільшилася до 23,0 % у 2022 р.

При цьому частка доходу від реалізації технічних культур у структурі доходу від продукції рослинництва у 2022 р. порівняно з 2018 р. зменшилася на 4,0 % і знаходиться на рівні 28,4 %.

Визначимо вплив факторів на формування доходу від реалізації технічних культур у підприємстві (табл. 2.16).

Як свідчать дані табл. 2.16, дохід від реалізації насіння соняшнику у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшився на 3636,1 тис. грн, що обумовлено лише фактором збільшення ціни на 376,63 грн/ц або 39,8 %, тоді як за рахунок зменшення обсягу реалізації на 11,2 % дохід зменшився на 1690,6 тис. грн.

Дохід від реалізації насіння ріпаку та кользи за досліджуваний період збільшився на 2755,8 тис. грн, що обумовлено як збільшенням обсягу реалізації так і збільшенням середньої ціни реалізації.

**Факторний аналіз доходу від реалізації технічних культур у
підприємстві, 2018, 2022 рр.**

Продукція	Обсяг реалізації продукції, ц		Середня ціна реалізації, грн./ц		Дохід, тис. грн.		Абсолютна зміна (+; –) виручки, тис. грн.		
							у т. ч. за рахунок		
	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	2018 р.	2022 р.	зага- льна	обсягу реалізації	середньої ціни реалізації
Насіння соняшнику	15928	14143	947,13	1323,76	15085,9	18722	3636,1	-1690,6	5326,7
Насіння ріпаку та кользи	2863	4911	989,80	1138,18	2833,8	5589,6	2755,8	2027,1	728,7

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Зокрема, за рахунок збільшення екстенсивного фактору (обсягу реалізації) на 71,5 %, дохід збільшення на 2027,1 тис. грн або 73,6 % приросту доходу, а за рахунок підвищення ціни на 148,38 грн/ц (15,0 %) дохід збільшився лише на 728,7 тис. грн (26,4 % приросту доходу). Отже, на приріст доходу від реалізації насіння ріпаку та кользи більший вплив мав фактор збільшення обсягу реалізації.

Прибуток є кінцевим фінансовим результатом діяльності підприємства та реалізації технічних культур (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

**Динаміка прибутку реалізації технічних культур у підприємстві,
2018 – 2022 рр.**

Показники	Роки					2022 р. до 2018 р.	
	2018	2019	2020	2021	2022	абсолютне відхилення, (+,-)	відносне відхилення, %
Прибуток (збиток) від реалізації продукції, тис. грн							
Технічні культури, всього	5266	7846,8	10626,5	17230,3	8839,7	3573,7	67,9
Насіння соняшнику	6150,6	6186,8	8512,4	12725,8	6348,1	197,5	3,2
Насіння ріпаку та кользи	-884,6	1660	2114,1	4504,5	2491,6	3376,2	x
Прибуток (збиток) від реалізації на 1 га посіву, грн							
Технічні культури, всього	7344,49	9675,46	12787,61	19208,81	11049,63	3705,13	50,4
Насіння соняшнику	11805,37	10142,30	14023,72	20793,79	9280,85	-2524,53	-21,4
Насіння ріпаку та кользи	-4513,27	8258,71	9437,95	15805,26	21479,31	25992,58	x

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Виходячи з даних, наведених у табл. 2.17 можна зазначити, що у підприємстві спостерігається позитивна тенденція до збільшення прибутку від реалізації технічних культур. Так, в цілому прибуток від реалізації технічних культур у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшився на 3573,7 тис. грн або 67,9 % і становить 8839,7 тис. грн. У структурі прибутку у звітному році 71,8 % припадає на насіння соняшнику, відповідно 28,2 % – на насіння ріпаку та кользи. Слід відмітити, що виробництво ріпаку та кользи у 2018 р. було збитковим, сума збитку дорівнює 884,6 тис. грн. Однак збільшення прибутку від реалізації технічних культур в основному обумовлено збільшенням суми прибутку саме по насінні ріпаку та кользи до 2491,6 тис. грн, тоді як прибуток від реалізації насіння соняшнику збільшився лише на 3,2 % до 6348,1 тис. грн.

У той же час прибуток від реалізації насіння соняшнику у розрахунку на 1 га посіву за аналізований період зменшився на 2524,53 грн або 21,4 % і становить 9280,85 грн/га. У звітному році рівень збитковості насіння ріпаку та кользи знаходився на високому рівні – 4513,27 грн/га, але у звітному році рівень прибутковості зріс до 21479,31 грн/га і суттєво перевищує рівень прибутковості насіння соняшнику. В цілому прибуток від реалізації технічних культур на 1 га посівної площі за 2018 – 2022 рр. збільшився на 50,4 % і знаходиться на рівні 11049,63 грн/га.

Більш повно прибутковість виробництва характеризує рівень рентабельності виробництва технічних культур (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Динаміка рівня рентабельності виробництва технічних культур у підприємстві, 2018 – 2022 рр.

Показники	Роки					Абсолютне відхилення 2022 р. від	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Технічні культури, всього	41,6	39,6	55,4	76,9	57,1	15,5	-19,7
Насіння соняшнику	68,8	38,7	52,2	85,3	51,3	-17,5	-34,0
Насіння ріпаку та кользи	-23,8	43,4	73,7	60,0	80,4	104,2	20,4

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

Аналіз даних табл. 2.18 показує, що рівень рентабельності технічних культур у підприємстві за 2018 – 2022 рр. збільшився на 15,5 % і становить 57,1 %, однак порівняно з попереднім роком зменшився на 19,7 %. Зокрема, рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику зменшився на 17,5 % і знаходиться на рівні 51,3 %, що на 34,0 % менше порівняно з 2021 р. Рівень збитковості насіння ріпаку та кользи у 2018 р. склав 23,8 %, а у звітному році збільшився до 80,4 %. Тобто, у звітному році рівень рентабельності насіння ріпаку та кользи перевищила рівень ефективності виробництва та реалізації насіння соняшнику.

Висновки до 2 розділу

Факторний аналіз валового збору соняшнику показав, що збільшення обсягів у 2022 р. порівняно з 2018 р. на 35,5 %, обумовлений як збільшенням посівної площі, так і підвищенням рівня урожайності. Обсяг виробництва насіння ріпаку та кользи збільшився виключно за рахунок приросту урожайності – у 2,9 рази.

За досліджуваний період валова продукція технічних культур у постійних цінах збільшилася на 40,7 % і становить 25381 тис. грн або 34,2 % валової продукції рослинництва. У структурі валової продукції найбільшу питому вагу займає насіння соняшнику – 82,5 %, відповідно на насіння ріпаку та кользи припадає 17,5 %, що на 3,1 % більше порівняно з 2018 р.

Виробнича собівартість технічних культур зростала нижчими темпами порівняно з повною собівартістю. На збільшення виробничої собівартості насіння соняшнику найбільше вплинуло зростання таких статей витрат як прямі витрати на оплату праці, мінеральні добрива та вартість пального. Основними статтями економії витрат на насіння ріпаку та кользи є мінеральні добрива, насіння та посадковий матеріал, решта матеріальних витрат, амортизація необоротних активів та загальновиробничі витрати.

Обсяг реалізації насіння соняшнику у підприємстві за досліджуваний період зменшився, тоді як обсяг реалізації ріпаку та кользи збільшився, в цілому по технічних культурах спостерігається незначне збільшення обсягів на 1,4 %.

Високий рівень товарності свідчить про продаж продукції в сезон, що негативно впливає на цінову конкурентоспроможність продукції.

У підприємстві спостерігається позитивна тенденція до збільшення прибутку від реалізації технічних культур. У структурі прибутку у звітному році 71,8 % припадає на насіння соняшнику, відповідно 28,2 % – на насіння ріпаку та кользи. Слід відмітити, що виробництво ріпаку та кользи у 2018 р. було збитковим, сума збитку дорівнює 884,6 тис. грн.

Рівень рентабельності технічних культур у підприємстві за 2018 – 2022 рр. збільшився на 15,5 % і становить 57,1 %, у тому числі насіння соняшнику – 51,3 %, насіння ріпаку та кользи – 80,4 %.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР У ПІДПРИЄМСТВІ

3.1. Напрями удосконалення технології виробництва технічних культур

Одним із способів підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства є впровадження інноваційних технологій, які спрямовані на економію ресурсів. Ресурсоощадні технології сприяють зменшенню витрат матеріальних та трудових ресурсів, дозволяючи зберегти високоякісний урожай за умови більш ефективного використання біологічного потенціалу культури.

Технологія No-till представляє сучасний підхід до обробітку ґрунту, який включає в себе відмову від традиційної оранки за допомогою сільгосптехнічних засобів. У цій технології поверхня залишається непорушеною і вкритою дрібно подрібненими рослинними рештками. Дія корисних мікроорганізмів покращує їх мінералізацію та збільшення вмісту органічних речовин у верхніх шарах ґрунту. Це призводить до поліпшення структури поверхневого шару і підвищення його природної родючості ґрунту. Окрім того, поверхня, яка вкрита мульчею, зберігає вологу ефективніше та запобігає ерозії.

Суть використання технології нульового обробітку полягає у створенні умов, за яких родючість поверхневого шару може відновлюватися природним шляхом. У традиційній технології контроль над бур'янами досягається за допомогою оранки полів, що включає в себе обертання верхнього шару ґрунту, подрібнення його та перемішування, що стає причиною вітрової ерозії. Основні принципи нульової технології передбачають мінімальний механічний вплив на поверхневий шар, постійне збереження структури ґрунту та рослинних залишків, а також дотримання сівозміни. Реалізація цих принципів включає [52]:

- прямий посів та відмову від традиційної оранки, глибокого розпушування, боронування, культивування та інших методів обробітку ґрунту;

- відмова від спалювання та переорювання рослинних рештків;
- замість використання органічних добрив застосовуються залишки основних та покривних сільськогосподарських культур;
- висів насіння відбувається одночасно з внесенням мінеральних добрив;
- використання спеціальної техніки, особливо сівалок та інших засобів.

Щоб рослинні залишки перетворилися в органічні добрива, важливо їх добре подрібнювати та рівномірно розподіляти по поверхні поля, забезпечуючи рівну поверхню. Товстий шар мульчі виступає захистом від вітрової ерозії, заважає проростанню бур'янів і сприяє формуванню корисної мікрофлори.

Нульова технологія обробітку має позитивний вплив на водно-фізичні, біологічні та хімічні властивості ґрунту. Порівняно з традиційною оранкою, вона є вигідною з кількох причин:

- 1) зменшує витрати на оплату праці, амортизацію техніки, паливно-мастильні матеріали та добрива;
- 2) зберігає та відновлює родючість землі;
- 3) запобігає ерозії ґрунту;
- 4) сприяє утриманню та збереженню вологи в обґрунтуванні, що є особливою важливим для посушливих регіонів.

Крім позитивних аспектів, система No-till також має свої негативні сторони. Вона вимагає не лише високої кваліфікації агрономів, але й використання спеціалізованої та дорогої сільськогосподарської техніки. Інші недоліки включають [52]:

- суворе дотримання сівозміни та технології (сівозміна та внесення гербіцидів, пестицидів і мінеральних добрив повинні вноситися відповідно до погодних умов, ступеня забур'яненості полів та інших факторів);
- потреба в вирівнюванні поверхні для однорідного розподілу насіння та добрив по полю;
- накопичення патогенних мікроорганізмів та шкідників у ґрунті, що вимагає активного використання заходів захисту рослин;

– зменшення однорідності сходів та початкових темпів росту культури через затримку накопичення біологічного азоту внаслідок діяльності мікроорганізмів.

Для впровадження нової системи обробітку ґрунту у сільськогосподарському господарстві необхідно мати спеціальну сівалку, призначену для No-till. Перехід на безорний метод обробітку ґрунту необхідно проводити поетапно:

1. Початковий етап передбачає вибір кількох невеликих експериментальних ділянок із різними типами ґрунту, за виключенням полів із поганим дренажем.

2. Здійснити обґрунтований аналіз на кожній ділянці та здійснити заходи для досягнення оптимального балансу рівня кислотності (pH) та рівнем поживних елементів.

3. Провести вирівнювання поверхні за допомогою глибокорозпушувача, дискових або безвідвальних борін для зменшення плужної підшви. Ця агротехнологічна операція є витратною, але виконується лише один раз.

4. Створити товстий шар мульчі з поживних рештків та рівномірно розподілити його по поверхні поля.

5. Введення в сівозміну кількох різних культур.

6. Проводячи регулярний моніторинг посівів, оскільки остаточні результати будуть відомі через 3-4 роки для ділянок із підвищеною вологістю та 5-6 років для полів із недостатньою вологістю.

При виробництві соняшнику за ресурсозберігаючої системи землеробства у підприємстві Полтавського району, прямі витрати на оплату праці зменшуються на 37,5 %, прямі матеріальні витрати – на 11,3 %, у тому числі вартість пального і мастильних матеріалів – на 44,6 %, вартість мінеральних добрив – на 12,7 %, вартість решти матеріальних витрат – на 5,4 %, однак витрати на насіння збільшилися на 1,8 %, оскільки за даної технології схожість насіння дещо зменшується, що потребує вищих норм висіву. Враховуючи зменшення кількості техніки та використання широкозахватної техніки, витрати на амортизацію основних засобів зменшуються на 28,6 %.

В цілому виробничі витрати на 1 га посіву соняшнику зменшилися на 15,2 % і дорівнюють 20,39 тис. грн/га. Враховуючи що рівень урожайності соняшнику за ресурсозберігаючої системи землеробства у конверсійному періоді порівняно з інтенсивною практично не зміниться – 38,0 ц/га, виробнича собівартість зменшиться на 16,4 % до 536,70 грн/ц.

Отже, у структурі виробничих витрат за ресурсозберігаючої системи землеробства зменшується питома вага витрат на оплату праці, пальне, інші прямі та загальновиробничі витрати, при цьому зростає питома вага таких статей як вартість насіння та решти матеріальних витрат.

Визначимо показники економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючої системи землеробства порівняно з інтенсивною за допомогою табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Економічна ефективність впровадження технології No-till
при виробництві соняшнику у підприємстві на 2024 р.**

Показники	2022 р. (Інтенсивне землеробство)	2024 р. (No-till)
Урожайність, ц/га	37,5	38,0
Виробничі витрати, грн./га	24,05	20,39
Виробнича собівартість насіння, грн./ц	641,64	536,70
Повна собівартість насіння, грн./ц	874,91	769,97
Середня ціна реалізації насіння соняшнику, грн./ц	1323,76	1323,76
Валовий прибуток від реалізації продукції:		
на 1 га посіву, грн.	16824,04	21044,04
на 1 ц, грн.	448,85	553,79
Рівень рентабельності виробництва, %	51,3	71,9
Цінова конкурентоспроможність, %	33,9	41,8

Джерело: розрахунки автора

Виходячи з даних, наведених у табл. 3.1, можна зазначити, що за рахунок впровадження технології No-till системи землеробства у підприємстві при виробництві соняшнику, урожайність культури може бути дещо нижчою або такою ж як за інтенсивної технології. Однак економія витрат на оплаті праці, мінеральних добривах, пальному та техніці, решти матеріальних витрат забезпечує зниження виробничої собівартості насіння соняшнику на 16,4 %.

За рахунок зниження виробничої собівартості, повна собівартість реалізації насіння соняшнику зменшиться на 12,0 % і дорівнює 769,97 грн/ц. Впровадження ресурсозберігаючої технології при виробництві насіння соняшнику дозволить збільшити прибуток від реалізації на 1 ц на 23,4 % (553,79 грн), тоді як прибуток від реалізації насіння на 1 га збільшився 25,1 % і становить 21,04 тис. грн. Відповідно рівень рентабельності виробництва зросте на 20,6 %, а рівень цінової конкурентоспроможності – на 7,9 %, що свідчить про ефективність впровадження ресурсозберігаючої технології.

В сільському господарстві активно розглядаються методи зменшення вартості виробленої продукції, спричинені проблемами у логістичних ланцюгах, експорті, недостатньою ліквідністю, труднощами вчасного збору врожаю наприкінці 2022 року та загальним підвищенням вартості ресурсів. У зв'язку з цим сільгоспвиробники починають скорочувати витрати на добрива та готуються до зменшення врожаю. Тема скорочення добрив та використання доступних біопрепаратів для компенсації цього зменшення та врожайності стає все більш актуальною сьогодні та в перспективі.

Проблема живлення фосфором та калієм для рослин виникає в тому, що валові запаси цих елементів у ґрунтах є значущими, але доступна частина цих елементів для рослин обмежена. Граундфікс сприяє вивільненню фосфору та калію з ґрунту та мінеральних добрив, що призводить до підвищення ефективності їх засвоєння рослинами.

Граундфікс – це біологічний препарат, до складу якого входить унікальний комплекс бактерій, що виробляють специфічні біологічно активні речовини – карбонові кислоти, амінокислоти, поліпептиди, полісахариди, ферменти, фітогормони, антибіотики [20].

Ці процеси сприяють перетворенню елементів живлення, які раніше були недоступні для рослин, у доступній формі. Таким чином, відбувається перетворення фосфатів кальцію в розчинну форму, вивільнення фосфору з фосфатів алюмінію і заліза, а також вивільнення фосфору і калію, які були закріплені мінералами. Додатково здійснюється фіксація азоту з атмосфери і його перетворення у форму, доступну для рослин. Цей процес також забезпечує рухливість та доступність кремнію для рослин, сприяє розвитку кореневої

системи, покращує структуру ґрунту, завершує його вологозабезпеченість і сприяє біодеградації хлоровмісних ароматичних сполук, включаючи залишки пестицидів.

Використання Граундфікс нормами 3 і 5 л/га при вирощуванні соняшнику сприяло збільшенню урожайності, порівняно з контролем, за повної норми мінеральних добрив на 0,46 та 0,54 т/га (12-14%), а за зменшеної на 30 % норми внесення біопрепарату, приріст врожайності становив 0,22 та 0,29 /га (6-7 %), відповідно [20].

Розрахуємо ефективність використання ґрунтового мікробіологічного добрива для РК-мобілізації та N-фіксації Граундфікс в нормі 5 л/га при вирощуванні соняшнику у підприємстві (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Економічна ефективність застосування Граундфікс при вирощуванні соняшнику у підприємстві на 2024 р. (на 100 га посівної площі)

Показники	2022 р.	2024 р. (проект)
Урожайність, ц/га	37,5	40,4
Валовий збір, ц	3748	4038
Додаткові витрати:	х	169,6
норма внесення Граундфікс, л/га	х	5
купівля Граундфікс, тис. грн	х	90,0
витрати на обприскування, тис. грн	х	79,6
Економія мінеральних добрив (30 % NPK), тис. грн	х	100,9
Виробничі витрати, тис. грн.	2405,0	2473,7
Виробнича собівартість насіння, грн./ц	641,64	612,57
Ціна реалізація насіння, грн./ц	1323,76	1323,76
Валовий прибуток від реалізації продукції, тис. грн	2556,8	2872,0
у т. ч. на 1 га, грн	25,57	28,72
Валовий рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику, %	106,3	116,1

Джерело: розраховано автором

Таким чином, застосування препарату Граундфікс при вирощуванні соняшнику дозволяє підвищити доступність і рухливість фосфору та обмінного калію в ґрунті, збільшує накопичення форм азоту в ґрунті, підвищує коефіцієнт використання поживних елементів з добрив у 1,2-1,5 рази, сприяє вільному надходженню кремнію в рослини, поліпшує агрохімічні показники ґрунту,

збільшує біологічну активність та запобігає деградації ґрунту, підвищує стресостійкість рослин, що забезпечує підвищення продуктивності посівів на 2,9 ц/га. Ефективність препарату не знижується при внесенні з різними видами добрив і має пролонгований позитивний ефект.

За рахунок підвищення урожайності соняшнику та економії на добривах, виробнича собівартість культури зменшиться на 29,07 грн/ц або 4,5 %, що сприяє збільшенню валового прибутку на 3,15 тис. грн (12,3 %) до 28,72 тис. грн/га. Відповідно валовий рівень рентабельності збільшиться на 9,8 % і дорівнює 116,1 %, що свідчить про ефективність даного препарату.

Успішний збір будь-якої сільськогосподарської культури залежить від ряду факторів, таких як терміни визрівання, завершення накопичення поживних речовин, особливості осипання насіння та інші. Особливо відзначаються організаційно-технічні аспекти вирощування соняшника, такі як рівень вологості, продуктивність сільськогосподарської техніки, а також мінімізація втрат врожаю.

Вирощування різних сортів соняшника характеризується нерівномірністю дозрівання, що робить можливий початок збору врожаю. Існують дві основні точки зору щодо оптимального терміну збору соняшнику. Перша рекомендує збирати його одразу після накопичення сухої речовини та олії під час фізіологічної зрілості. Це має свої переваги, такі як зниження втрат насіння, зменшення ризику засмічення поля та можливість раніше звільнити поле для інших цілей, а також використати кошики для силосування.

Друга точка зору вказує на те, що збирання врожаю слід починати при вологості насіння 10-12 %, щоб забезпечити високу продуктивність праці та забезпечити належний термін зберігання. Однак при надмірному висиханні насіння відбувається обсіпання культури на полі та під час збору.

У Лісостеповій зоні, для отримання найкращого врожаю, здійснюють збір соняшника, коли приблизно 65-70% рослин мають бурі та сухі кошики.

Передзбиральна десикація соняшника є важливим етапом для прискорення збирання (на 5-10 днів) та отримання повноцінного врожаю, а також боротьби з бур'янами та захворюваннями культури.

Проблема в тому, що при збиранні вологого розчину комбайн не може повністю обмолоти сиру масу, що призводить до неминучих втрат. Застосування десикації дозволяє не лише ефективно просушити культуру та уникнути обсіпання культури, яке в середньому становить 2-3 ц/га, але й усунути проблему бур'янів.

Основні переваги десикації соняшника включають полегшення процесу збору врожаю, очищення полів від бур'янів, боротьбу з основними захворюваннями культури (зокрема білими гнилями, фомопсисом, сірими гнилями), підвищення місткості клітковини та вмісту олії, а також зниження витрат на сушку.

У випадку запізненого збору частина врожаю може бути втрачена, що обумовлено тим, що найбільші зрілі та великі насінини осипаються, тоді як маса тих, що залишається в кошику, зменшується. Це може призвести до зниження показників олійності на 2,5-3 % [27].

Додаткові негативні сліди включають забур'яненість полів падалицею, що ускладнює посів наступного року, а також великі втрати врожаю, особливо соняшник, який уражений гнилями та фомопсисом. При цьому кошики не висихають, а ще більше зволожуються, харчова якість насінин погіршується.

Дослідимо ефективність декасанта Диквалан (DEFENDA) при вирощуванні соняшнику (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Економічна ефективність застосування десиканта Диквалан для десикації соняшнику (на 100 га посіву)

Показники	2024 р.
Втрати врожаю через відсутність десикації, ц	200
Зниження рівня олійності насіння, %	2,5 – 3
Витрати десиканту на 1 га, л	2,5
Вартість придбання десиканту, тис. грн	39,25
Витрати на обприскування, тис. грн	80,3
Додатковий прибуток за рахунок уникнення втрат від збирання врожаю, тис. грн	89,77
Додаткова виручка від підвищення якості продукції, тис. грн	312,74
Економія витрат на засоби захисту рослин, тис. грн	75,8
Економічний ефект, тис. грн	358,76
Підвищення рівня рентабельності виробництва, %	2,4

Джерело: розрахунки автора

Проведені розрахунки свідчать, що використання десиканта є економічно обґрунтованим, оскільки на 100 га посівної площі соняшнику додатковий прибуток від уникнення втрат від збирання врожаю становлять 89,77 тис. грн, додаткова виручка від підвищення ціни реалізації насіння на 5,3 % за рахунок підвищення олійності на 2,5 % – 312,74 тис. грн, економія витрат на використання засобів захисту рослин (фунгіциди, гербіциди) – 75,8 тис. грн, тоді як сукупні витрати на десикант не перевищують 119,55 тис. грн. Таким чином, економічний ефект на 100 га посіву становить 358,8 тис. грн, а підвищення рівня рентабельності виробництва за рахунок проведення десикації дорівнює 2,4 %, що свідчить про доцільність даного заходу у підприємстві.

3.2. Шляхи підвищення ефективності виробництва та реалізації технічних культур у підприємстві

Перший етап у вирощуванні соняшника полягає в правильному виборі гібрида, який найкраще відповідає конкретним погодно-кліматичним умовам, агротехніці та технічному забезпеченню конкретного підприємства. Для агровиробників соняшник є ключовою економічно вигідною культурою, що призвела до зростання попиту на посівний матеріал. Отже, пошук гібридів, які володіють стабільністю та високою врожайністю за зонами вирощування, стає актуальним завданням для виробників. Для цього важливо добре підібрати гібриди та підібрати оптимальну технологію вирощування, щоб мінімізувати ризики та максимізувати прибуток.

Сорти і гібриди соняшнику за довжиною вегетаційного періоду діляться на групи: скоростиглі (скс), ранньостиглі (рс), середньостиглі (сс), пізньостиглі (пс). Залежно від еколого-географічної зони та умов року вегетаційний період від сходів до господарської стиглості, у вказаних груп наступний: скоростиглі – 70 – 100 днів; ранньостиглі – 80 – 120 днів; середньостиглі – 102 – 142 дні; пізньостиглі – понад 142 дні [9].

Для підприємства рекомендується застосовувати наступні сорти та гібриди

соняшнику (табл. 3.4)

Таблиця 3.4

**Генетично-господарська характеристика нових сортів
соняшнику**

Показники	НК Конді	MAC87A	П64ЛЕ25
Потенціал врожайності, т/га	5	4,47	4,7
Група стиглості	середньостиглий	середньостиглий	середньоранній
Виробник	Syngenta	MAS Seeds	Pioneer
Напрямок використання	олійний	олійний	олійний
Якість, %	високоолійний	середньоолійний	високоолійний
Олійність, %	55	47-50	52
Стійкість, балів до хвороб та стресових факторів:			
до фомопсису	8	8	8
до склероміозу кошика	8	9	8
до склероміозу стебла	8	8	7

Джерело: побудовано автором за [64]

Запропоновані гібриди є середньостиглими, потенціал врожайності коливається від 4,47 до 5 т/га, є середньо- та високоолійними, мають досить високу стійкість до хвороб та стресових факторів.

Визначимо економічну ефективність здійснення сортооновлення посівного матеріалу соняшнику (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Економічна ефективність впровадження нових сортів
соняшнику (на 100 га посівної площі)**

Показники	2024 р.
Норма висіву соняшнику, ц/га	8
Потреба в насінні нових сортів, ц	8
Вартість посівного матеріалу, тис. грн	344,0
Додаткові витрати на насіння, тис. грн	94,3
Приріст урожайності, ц/га	2,3
Додатковий валовий збір, ц	230
Додатковий дохід від реалізації, тис. грн	304,5
Додатковий прибуток, тис. грн	210,2
Приріст рівня рентабельності виробництва, %	8,5

Джерело: розрахунки автора

Підприємство має високий рівень урожайності соняшнику і використовує досить високоврожайні гібриди, за рахунок запропонованих гібридів планується збільшення урожайності на 2,3 ц/га або 6,0 %. Така прибавка урожаю забезпечить одержання додаткового валового прибутку від реалізації у сумі 210,2 тис. грн на 100 га посівної площі, відповідно приріст ефективності (рентабельності) виробництва складе 8,5 %.

Вибір сортів та гібридів ріпаку залежить від ґрунтово-кліматичних умов конкретної ділянки. У сучасному сільському господарстві використовуються одночасно сорти і гібриди культури, і кожен з них має свої переваги. Зокрема, сортовий ріпаку придатний для ранніх термінів висіву, містить більше олії та має вищу пластичність. Також перевагою є можливість отриманого насіння використовувати у якості посівного матеріалу.

Гібридний ріпак дозволяє підібрати варіант залежно від конкретних потреб, має підвищену стійкість до стресових факторів, дефіциту вологи та морозів, здатний до високої врожайності та кушення у розріджених посівах за сприятливих умов.

Використання нових гібридів дозволяє сільськогосподарським підприємствам ефективно використовувати меншу норму висіву і компенсувати втрачені рослини за несприятливих умов зимового періоду, що забезпечує додаткову економічну вигоду (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Генетично-господарська характеристика нових сортів ріпаку озимий

Показники	ЕС МЕМТОР	Сігалія від Дунай Агро	Іванка
Група стиглості	середньостиглий	ранньостиглий	середньостиглий
Виробник	NPZ (LEM)	Монсанто	Монсанто
Олійність, %	44,4	48-50	49-50
Стійкість, балів до хвороб та стресових факторів:			
зимостійкість	8	9	9
стійкість до фомопсису кореневої шийки та стебла	8	8	8
стійкість до вилягання	9	8	7
стійкість до розтріскування стручків	8	8	7
посухостійкість	7	8	8

Джерело: побудовано автором за [64]

Олійність гібридів озимого ріпаку коливається від 44 до 50 %, зимостійкість знаходиться на досить високому рівні – 8-9 балів, також нові гібриди мають високу стійкість до хвороби, що сприяє підвищенню урожайності культури.

Таблиця 3.7

**Економічна ефективність впровадження нових сортів
ріпаку озимого (на 100 га посівної площі)**

Показники	2024 р.
Норма висіву ріпаку озимого, ц/га	6
Потреба в насінні нових сортів, ц	6
Вартість посівного матеріалу, тис. грн	210
Додаткові витрати на насіння, тис. грн	67,6
Приріст урожайності, ц/га	3,0
Додатковий валовий збір, ц	300,0
Додатковий дохід від реалізації, тис. грн	341,5
Додатковий прибуток, тис. грн	273,9
Приріст рівня рентабельності виробництва, %	7,2

Джерело: розрахунки автора

Отже, за рахунок впровадження нових гібридів ріпаку озимого, урожайність збільшиться на 3,0 ц/га або 7,1 % і становить 45,3 ц/га. Додаткові витрати на придбання насіння у розмірі 67,6 тис. грн на 100 га посіву буду компенсовані збільшенням доходу від реалізації. Додатковий прибуток складає 273,9 тис. грн, а приріст рівня рентабельності виробництва – 7,2 %.

Іншим заходом інтенсифікації виробництва сільськогосподарських культур є додаткове внесення добрив. Суттєвим резервом збільшення продукції рослинництва є підвищення окупності добрив, яка, в свою чергу залежить від дози і якості добрив, їх структури, термінів і способів внесення в ґрунт.

У першу чергу, необхідно провести моніторинг вмісту доступних форм азоту, фосфору і калію, кислотності ґрунту та наявності мікроелементів. При розвитку зворотного живлення особлива увага приділяється ранньовесняному (регенеративному) підживленню.

Карбамід-аміачна суміш (КАС) представляє собою розчин аміачної селітри та карбаміду у воді у співвідношенні 35,4 % карбаміду, 44,3 % селітри,

19,4 % води та 0,5 % амічної води. Склад і компонентів свідчать про те, що КАС містить три форми азоту: аміачну (25%), амідну (50%) та нітратну (25%). Це добре діє пролонговано, забезпечуючи рослини азотом протягом всього вегетаційного періоду культури.

Усі форми азоту в складі добрива не є леткими і не спричиняють втрату азоту, що дозволяє його вносити поверхнево без загортання в ґрунт. Нітратна і аміачна форми доступні для рослин. При внесенні КАС, нітратний азот, який є рухливим у ґрунті в першу чергу засвоюється рослинами. Аміачний азот залишається в орному шарі, уникнувши вимивання в глибокі шари ґрунту. Під час внесення КАС, аміачна форма акумулюється в орному шарі, залишаючись доступною для рослин протягом усього вегетаційного періоду. Частина амічної форми конвертується в нітратну. Амідна форма в ґрунті перетворюється в аміачну, а пізніше в нітратну. Така система засвоєння азоту робить КАС добривом, яке швидко і довго забезпечує рослини азотом протягом вегетації. Однією з переваг КАС є його висока технологічність.

Узагальнюючи переваги застосування КАС можна відзначити:

- рівномірне розподілення та точне дозування при внесенні, що сприяє рівномірному покриттю площі;
- можливість застосування на різних етапах вегетації культур;
- швидке проникнення в ґрунт без необхідності глибокого закладання, що робить його ідеальним для використання в технологіях mini-till і no-till;
- довготривала дія, тобто забезпечується постійне живлення рослин;
- зменшення технологічних витрат завдяки можливості внесення КАС у рідких формах, а також у комбінації з пестицидами та іншими рідкими мінеральними добривами, зокрема з мікроелементами;
- економічність, враховуючи низьку вартість одиниці діючої речовини (ДР) у порівнянні з гранульованими формами;
- відсутність біурету, що робить його безпечним та ефективним для застосування.

Собівартість азоту в КАС найбільш низька, оскільки втрати азоту при внесенні КАС не перевищують 10 % від загального азоту, водночас, як при внесенні гранульованих азотних добрив досягають 30 – 40 %.

Для забезпечення високої ефективності озимого ріпаку азотні добрива є дуже важливими. Оптимальні дози внесення становлять 30 кг/га азоту (1,0 ц/га КАС) перед посівом, а також 60 кг/га (2,0 ц/га КАС) під час ранньовесняного підживлення, проведеного по поверхні ґрунту на початку відновлення вегетації.

У випадках ранніх посівів озимого ріпаку в регіонах з достатньою кількістю опадів використовують комбінацію рідких азотовмісних добрив, таких як КАС, із продуктом-продлонгатором дії азоту, таким як Thio-Sul® (розчин тіосульфату амонію). Норми внесення цих добрив під озимий ріпак, у комбінації КАС + Thio-Sul®, становлять 20 % від фізичної норми внесення карбамідно-амічної суміші, що дорівнює 1/5 частини цієї норми [7].

Основні переваги добрива Thio-Sul® на основі тіосульфату амонію [7]:

- рідка концентрована форма азотно-сірчаного добрива;
- при змішуванні з КАС знижує температуру кристалізації, що полегшує зберігання при низьких температурах;
- збільшує кількість мінеральних форм азоту у середньому на 20 %, доступних для рослин, зменшуючи газоподібні втрати аміаку та промивання нітратів у ґрунті;
- створює ефект пролонгації азотно-сірчаного живлення;
- повна сумісність у баковій суміші з КАС-32, можливість створення суміші з будь-яким складом N : S.

Обґрунтуємо ефективність азотно-сірчаного добрива для вирощування озимого ріпаку (табл. 3.8).

Виходячи з даних, наведених у табл. 3.8 можна зазначити, що за рахунок внесення 330 кг/га КАС та Thio-Sul® у нормі 21 кг/га, урожайність насіння ріпаку озимого збільшиться на 3,6 ц/га або 8,5 %.

Витрати на придбання добрив зменшуються, оскільки аміачна селітра коштує 2502,46 грн/ц, а КАС – 1800 грн/ц. Економія становить 281,9 тис. грн на 100 га посіву. Додаткові витрати на придбання продукту-продлонгатору дії азоту становлять 93,9 тис. грн. Додаткові витрати на купівлю добрив та їх внесення у розмірі окупляться додатковою виручкою та забезпечать приріст прибутку у сумі 677,9 тис. грн. Відповідно, рівень рентабельності озимого ріпаку може збільшитися на 30,7 %, що свідчить про ефективність та доцільність

застосування комплексних добрив.

Таблиця 3.8

**Економічна ефективність внесення мінеральних добрив
КАС та Thio-Sul® на запланований урожай ріпаку озимого
у підприємстві на 2024 р. (на 100 га посіву)**

Показники	2022 р. (аміачна селітра)	2024 р. (КАС)
Урожайність, ц/га	42,3	45,9
Норма внесення азотних добрив, кг/га	350	330
Норма внесення Thio-Sul®, кг/га	-	63
Витрати на придбання добрив, тис. грн	875,9	594
Витрати на придбання Thio-Sul®, тис. грн	-	93,9
Витрати на внесення добрив, грн./га	151,5	65,0
Додаткова виручка від реалізації продукції, тис. грн	x	403,3
Додатковий прибуток, тис. грн	x	677,9
Приріст рівня рентабельності, %	x	30,7

Джерело: розрахунки автора

Маркетинг у сільському господарстві являє собою самостійний напрям сучасного маркетингу і передбачає вивчення, прогнозування і здійснення підприємницької діяльності господарюючих суб'єктів ринку в сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування і реалізації сільськогосподарської продукції з метою отримання високих результатів ринкової діяльності.

Відсутність альтернативи реалізації соняшника для аграріїв та проблеми з ефективністю експортної логістики створюють тиск на внутрішні ціни, зазначають аналітики.

Переробні підприємства зменшують закупівельні ціни до рівня 215-240\$ без ПДВ. Зовнішні ринки пропонують значно вигідніші умови для реалізації соняшника. Наприклад, ринок Болгарії фіксує ціни на рівні 370-380\$ з урахуванням доставки тентованими автівками, та враховуючи витрати на логістику на рівні 100\$ за тонну, забезпечує перевагу до 60\$ в порівнянні з внутрішнім ринком України.

Ще одним з напрямів удосконалення збутової діяльності є оптимізація термінів реалізації продукції рослинництва (табл. 3.9).

**Вплив термінів реалізації насіння соняшнику на рівень ціни у
підприємстві на 2024 р.**

Період реалізації	Ціна, грн./ц	Обсяг реалізації, ц		Структура реалізації, %			Зміна середньо ї ціни, грн.	Резерв збільшення доходу від реалізації, тис. грн.
		2022 р.	2024 р. (план)	2022 р.	2024 р. (план)	абсолютне відхилення, (+; -)		
Січень	1346,82	990	2121	7	15	8	107,75	121,9
Лютий	1379,60	990	1273	7	9	2	27,59	7,8
Березень	1462,13	707	1273	5	9	4	58,49	33,1
Квітень	1487,25	0	1273	0	9	9	133,85	170,4
Травень	1500,46	0	1273	0	9	9	135,04	171,9
Червень	1489,01	0	1273	0	9	9	134,01	170,6
Липень	1448,16	0	0	0	0	0	0,00	0,0
Серпень	1409,46	0	0	0	0	0	0,00	0,0
Вересень	1348,45	707	0	5	0	-5	-67,42	47,7
Жовтень	1313,42	3253	2121	23	15	-8	-105,07	118,9
Листопад	1313,05	3819	1414	27	10	-17	-223,22	536,7
Грудень	1322,25	3677	2121	26	15	-11	-145,45	226,3
Всього	1323,76	14143	14143	100	100	x	55,57	1605,2

Джерело: розрахунки автора

За рахунок оптимізації термінів реалізації насіння соняшнику у підприємстві шляхом продажу продукції у період з січня по червень, коли ціни реалізації є найвищими, середня ціна реалізації може збільшитися на 55,57 грн./ц або 4,2 %, що забезпечить збільшення доходу від реалізації продукції на 1605,2 тис. грн.

Висновки до 3 розділу

Для підвищення результативності та ефективності виробництва технічних культур підприємству важливо здійснювати наступні напрями:

1. Рациональне розміщення посівів даної групи культур, враховуючи їх біологічні особливості, використання відповідних технологій, застосування ефективних засобів захисту.

2. Використання ресурсоощадних технологій (No-till) виробництва технічних культур для зменшення витрат на одиницю продукції та збереження родючості ґрунту.

3. Впровадження високоврожайних сортів та гібридів культур, який мають високу стійкість до стресових факторів та стійкість до хвороб, а також з високим вмістом олії.

4. Використання сучасних добрив та мікродобрив, таких як Граундфікс, що сприяють перетворенню елементів живлення, які раніше були недоступні для рослин, у доступній формі.

5. Використання рідких азотних добрив разом з азотно-сірчаним замість твердих гранульованих, що сприяє підвищенню урожайності посівів технічних культур, зокрема озимого ріпаку.

6. Здійснювати десикацію соняшнику, що полегшує процес збору врожаю, забезпечує очищення полів від бур'янів, боротьбу з основними захворюваннями культури, підвищення місткості клітковини та вмісту олії, а також зниження витрат на сушку.

7. Пошук нових каналів збуту продукції, у тому числі зовнішніх. Оптимізація термінів реалізації продукції, що дозволить підвищити середню ціну реалізацію технічних культур.

Таким чином, лише комплексне впровадження наукових розробок, використання високоякісного насіння, інноваційних технологій допоможе досягти високих показників урожайності, що є основою для інтенсифікації виробництва та прибуткового виробництва технічних культур .

ВИСНОВКИ

На основі проведеної оцінки досягнутого рівня ефективності виробництва технічних культур у досліджуваному підприємстві можна зробити наступні висновки.

1. Посівна площа технічних культур у підприємстві за досліджуваний період збільшилася на 83 га або 11,6 % і становить 800 га або 21,2 % посівної площі. Збільшення посівної площі технічних культур відбулося за рахунок лише розширення посівної площі соняшнику, тоді як площа ріпаку та кользи суттєво зменшилася. Основна частка серед технічних культур припадає на соняшник (85,5%), тоді як частка ріпаку та кользи поступово зменшується (14,5%). 81,6 % посівної площі технічних культур сконцентровані у відділку 1, відповідно на відділок 2 припадає 18,4 %.

2. У 2022 р. порівняно з 2018 р. у підприємстві спостерігається збільшення урожайності соняшнику на 1,2 ц/га або 3,2 % і знаходиться на рівні 37,5 ц/га. Урожайність соняшнику у підприємстві перевищує середні показники по підприємствах Полтавської області на третину. У 2022 р. спостерігається суттєве підвищення рівня урожайності озимого ріпаку у 2,9 рази до 42,3 ц/га.

3. Факторний аналіз валового збору соняшнику показав, що збільшення обсягів у 2022 р. порівняно з 2018 р. на 35,5 %, обумовлений як збільшенням посівної площі, так і підвищенням рівня урожайності. Обсяг виробництва насіння ріпаку та кользи збільшився виключно за рахунок приросту урожайності. Вплив інтенсивного фактору мав більш значний вплив, що нівелювало негативний вплив скорочення посівної площі.

4. За досліджуваний період валова продукція технічних культур у постійних цінах збільшилася на 40,7 % і становить 25381 тис. грн або 34,2 % валової продукції рослинництва. Валова продукція у постійних цінах збільшилася за рахунок збільшення як валової продукції насіння соняшнику, так і насіння ріпаку та кользи. У структурі валової продукції найбільшу питому вагу займає насіння соняшнику – 82,5 %, відповідно на насіння ріпаку та кользи припадає 17,5 %, що на 3,1 % більше порівняно з 2018 р.

5. Виробнича собівартість технічних культур зростала нижчими темпами порівняно з повною собівартістю. Виробнича собівартість насіння соняшнику збільшилася на 73,57 грн./ц або на 13,0 %, що зумовлено збільшенням виробничих витрат по всіх статтях, окрім решти матеріальних витрат та загальновиробничих витрат. На збільшення виробничої собівартості насіння соняшнику найбільше вплинуло зростання таких статей витрат як прямі витрати на оплату праці, мінеральні добрива та вартість пального. Виробнича собівартість насіння ріпаку та кользи у 2022 р. порівняно з 2018 р. зменшилася на 671 грн/ц або 51,7 %, що обумовлено зменшенням всіх статей витрат окрім витрат на пальне і мастильні матеріали.

6. За досліджуваний період матеріаловіддача та окупність виробничих витрат по технічних культурах збільшилася, тоді як зарплатовіддача зменшилася.

7. Рівень товарності насіння соняшнику за досліджуваний період зменшилася на 23,9 % до 62,4 % у 2022 р., а рівень товарності насіння ріпаку та кользи лишається незмінним – 100 %.

8. За аналізований період середні ціни реалізації технічних культур у підприємстві мали позитивну динаміку, приріст в середньому за досліджуваний період склав 33,8 % і знаходиться на рівні 1275,93 грн/ц, тоді як у підприємствах України 1503,69 грн/ц, тобто на 15,1 % нижче за середній рівень.

9. В цілому прибуток від реалізації технічних культур у 2022 р. порівняно з 2018 р. збільшився на 3573,7 тис. грн або 67,9 % і становить 8839,7 тис. грн. У структурі прибутку у звітному році 71,8 % припадає на насіння соняшнику, відповідно 28,2 % – на насіння ріпаку та кользи. Слід відмітити, що виробництво ріпаку та кользи у 2018 р. було збитковим, сума збитку дорівнює 884,6 тис. грн. Однак збільшення прибутку від реалізації технічних культур в основному обумовлено збільшенням суми прибутку саме по насінні ріпаку та кользи.

10. Рівень рентабельності технічних культур у підприємстві за 2018 – 2022 рр. збільшився на 15,5 % і становить 57,1 %, однак порівняно з попереднім роком зменшився на 19,7 %. Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику зменшився на 17,5 % і знаходиться на рівні 51,3 %. Рівень

збитковості насіння ріпаку та кользи у 2018 р. склав 23,8 %, а у звітному році збільшився до 80,4 %.

На основі проведеного аналізу нами запропоновані організаційно-економічні шляхи підвищення ефективності виробництва технічних культур у підприємстві:

1. Впровадити ресурсозберігаючу технологію виробництва соняшнику No-till. За рахунок її впровадження, урожайність культури практично не зміниться, однак економія витрат на оплаті праці, мінеральних добривах, пальному та техніці, решти матеріальних витрат забезпечує зниження виробничої собівартості насіння соняшнику на 16,4 %. Відповідно прибуток від реалізації насіння на 1 га збільшився 25,1 % і становить 21,04 тис. грн, а рівень рентабельності виробництва зростає на 20,6 %, що свідчить про ефективність впровадження ресурсозберігаючої технології.

2. Застосування препарату Граундфікс при вирощуванні соняшнику дозволяє підвищити доступність і рухливість фосфору та обмінного калію в ґрунті, збільшує накопичення форм азоту в ґрунті, підвищує коефіцієнт використання поживних елементів з добрив у 1,2-1,5 рази, сприяє вільному надходженню кремнію в рослини, поліпшує агрохімічні показники ґрунту, збільшує біологічну активність та запобігає деградації ґрунту, підвищує стресостійкість рослин, що забезпечує підвищення продуктивності посівів на 2,9 ц/га. За рахунок підвищення урожайності соняшнику та економії на добривах, виробнича собівартість культури зменшиться на 29,07 грн/ц або 4,5 %, що сприяє збільшенню валового прибутку на 12,3 % до 28,72 тис. грн/га. Валовий рівень рентабельності збільшиться на 9,8 %.

3. Проводити десикацію перед збиранням технічних культур. Основні переваги десикації соняшника включають полегшення процесу збору врожаю, очищення полів від бур'янів, боротьбу з основними захворюваннями культури, підвищення місткості клітковини та вмісту олії, а також зниження витрат на сушку. Проведені розрахунки свідчать, що економічний ефект на 100 га посіву становить 358,8 тис. грн, а підвищення рівня рентабельності виробництва за рахунок проведення десикації дорівнює 2,4 %.

4. Здійснювати сортооновлення у підприємстві. За рахунок

запропонованих гібридів планується збільшення урожайності соняшнику на 2,3 ц/га або 6,0 %. Така прибавка урожаю забезпечить одержання додаткового валового прибутку від реалізації у сумі 210,2 тис. грн на 100 га посівної площі, відповідно приріст ефективності (рентабельності) виробництва складе 8,5 %.

За рахунок впровадження нових гібридів ріпаку озимого, урожайність збільшиться на 3,0 ц/га або 7,1 % і становить 45,3 ц/га. Додаткові витрати на придбання насіння у розмірі 67,6 тис. грн на 100 га посіву буду компенсовані збільшенням доходу від реалізації. Додатковий прибуток складає 273,9 тис. грн, а приріст рівня рентабельності виробництва – 7,2 %.

5. Вносити КАС із продуктом-продлонгатором дії азоту, таким як Thio-Sul® (розчин тіосульфату амонію). КАС містить три форми азоту: аміачну (25%), амідну (50%) та нітратну (25%), що забезпечує рослини азотом протягом всього вегетаційного періоду культури. Собівартість азоту в КАС найбільш низька, оскільки втрати азоту при внесенні КАС не перевищують 10 % від загального азоту, водночас, як при внесенні гранульованих азотних добрив досягають 30 – 40 %. Витрати на придбання добрив зменшуються, оскільки аміачна селітра коштує 2502,46 грн/ц, а КАС – 1800 грн/ц. Економія становить 281,9 тис. грн на 100 га посіву. Додаткові витрати на придбання продукту-продлонгатору дії азоту становлять 93,9 тис. грн. Додаткові витрати окупляться додатковою виручкою та забезпечать приріст прибутку у сумі 677,9 тис. грн. Відповідно, рівень рентабельності озимого ріпаку може збільшитися на 30,7 %, що свідчить про ефективність та доцільність застосування комплексних добрив.

6. За рахунок оптимізації термінів реалізації насіння соняшнику у підприємстві шляхом продажу продукції у період з січня по червень, коли ціни реалізації є найвищими, середня ціна реалізації може збільшитися на 55,57 грн./ц або 4,2 %, що забезпечить збільшення доходу від реалізації продукції на 1605,2 тис. грн.